

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΤΣΟΣ

107
ΠΟΛ

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Επιβλέπουσα: ΠΟΠΗ ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1995

107
ΠΟΛ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ.

Πτυχιακή εργασία Δημήτριου Βίτσου
υπό την εποπτεία
της Πόπης Θεοδωρακάκου - Βαρελίδου, Αρχιτέκτονος

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
(Ιστορική, μνημειολογική, αρχιτεκτονική ανάλυση)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΑΘΗΝΑ 1995

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Γενικά περί Ζακύνθου.....	4
Κεφάλαιο 1: Γεωγραφική θέση-Σύσταση του εδάφους-Σεισμοί.....	5
Κεφάλαιο 2: Σύντομη Ιστορική, κοινωνική, θρησκευτική και πολιτιστική επισκόπηση.....	7
α. Αρχαίοι χρόνοι.....	7
β. Βυζαντινοί χρόνοι.....	7
γ. Φραγκοκρατία-Ορσίνι.....	8
δ. Φραγκοκρατία-Τόκκοι.....	9
ε. Ενετοκρατία.....	10
στ. Κοινωνική οργάνωση.....	11
ζ. Εκκλησία.....	12
η. Η πτώση της Βενετίας-Γάλλοι και Ρωσοτούρκοι.....	13
θ. Αγγλική προστασία.....	14
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Το Κάστρο.....	16
A: Ιστορικά στοιχεία-Θέση Μορφολογική-Μνημειολογική και Κατασκευαστική Ανάλυση.....	19
1. Εισαγωγή-Η παλιά Ακρόπολη.....	19
2. Κατασκευή, οχύρωση και μορφολογία του Κάστρου.....	23
3. Εκκλησίες και Μοναστήρια του Κάστρου.....	35
α. Σωτήρας ή Παντοκράτορας ή «Domo» ή San Salvatore.....	36
β. Άγιος Φραγκίσκος του τάγματος των μινωριτών.....	37
γ. Αγία Βαρβάρα.....	38
δ. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.....	39
ε. Ναός Υπεραγίας Θεοτόκου Λαουρένταινας.....	40
στ. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος.....	41
ζ. Ζωοδόχος Πηγή (Χρυσοπηγή).....	42
4. Κατασκευές και Οικοδομές του Κάστρου.....	43
B: Αναφορά στην πολεοδομία και την οικοδομική της Ζακύνθου και του Κάστρου της.....	53
α. Πολεοδομικά σχέδια της Ζακύνθου του 17 ^{ου} αιώνα.....	53
β. Οικοδομική νομοθεσία.....	57
Βιβλιογραφία	61
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: Παράρτημα Σχέδια - Εικόνες - Φωτογραφίες.....	63

Κεφάλαιο 1: Γενικά περί Ζακύνθου και Ζακύνθια

Η Ζακύνθος είναι το νησί στα άκρα της νήσου του άνω μετά την Κεφαλονιά και τις Κέρκυρα. Έχει έκταση 400 τετρ. χιλ. και βρίσκεται πολύ κοντά στη ΒΔ άκρη της Πελοποννήσου είναι απέχει μόνο 2 γενικά μίλια από την Αχαιοί.

Από γεωλογική άποψη ανήκει στην ομάδα των νησιών που είναι σχετικά κατά ιστορικά περίοδο του κρητολογικού, μετά τον δολοφονία διακρίνει και υπάρχουν οι ιστορικοί διακρίνει παραμένει από γεωλογική τα οποία τα οποία είναι σχετικά σχετικά με την ιστορία της Ζακύνθου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

από είναι πρώτα και άλλους από αυτούς οι οποίοι είναι γεωλογικά και πολιτικά

Γενικά περί Ζακύνθου

Το γεωλογικό στοιχείο της σημερινής Ζακύνθου είναι κυρίως κρητολόγος σημαντικές αφετηρίες για το οποίο είναι η Λοκιάδος και η πεδινή περιοχή είναι σχετικά από άλλους πρώτα και τρίτα και τέταρτα και πέντα.

Η Ζακύνθος είναι και ολόκληρη η νήσος της είναι χαρακτηριστικά από πολυθεσμικούς σεισμούς. Οι σεισμοί αυτή είναι πέντα και σπάνια σπάνια στον αποκατασκευασμένο της Ελληνική γεωγραφία από τους νεότερους γεωλογικούς χρόνους.

1. Γ. Γαλακτοπούλου, Ζακύνθος, Γεωγραφία και Ιστορία, 1981, σ. 20.
2. Μ. Μπακοπούλου, Ζακύνθος, Γεωγραφία και Ιστορία, 1981, σ. 21.
3. Α. Μπακοπούλου, Ζακύνθος, Γεωγραφία και Ιστορία, 1981, σ. 22.
4. Α. Μπακοπούλου, Ζακύνθος, Γεωγραφία και Ιστορία, 1981, σ. 23.
5. Α. Γαλακτοπούλου, Ζακύνθος, Γεωγραφία και Ιστορία, 1981, σ. 24.

Κεφάλαιο 1: Γεωγραφική θέση-Σύσταση του εδάφους-Σεισμοί

Η Ζάκυνθος είναι το τρίτο σε έκταση νησί του Ιονίου μετά την Κεφαλλονιά και την Κέρκυρα. Έχει έκταση 400 τ.χ. περίπου και βρίσκεται πολύ κοντά στη ΒΔ άκρη της Πελοποννήσου όπου απέχει μόνο 9 ναυτικά μίλια.

Από γεωλογική άποψη, αποτελεί σχηματισμό μικρής ηλικίας έχει σχηματισθεί κατά τριτογενή περίοδο του καινοζωικού αιώνα, κατά τον ρηξιγενή διαμελισμό που υπέστησαν οι αποκαλούμενες Πινδικές πτυχώσεις¹. Από γεωφυσική, τα νησιά του Ιονίου αποτελούν «απολελυμένα τμήματα της Ελληνικής χώρας»² των οποίων οι δυτικές ακτές είναι απότομες και αλίμενες, ενώ αντίθετα οι ανατολικές είναι χθαμαλές και πολύκολπες³.

Τα γεωλογικά στρώματα που σχηματίζουν την Ζάκυνθο είναι κυρίως κρητιδικοί συμπαγείς ασβεστόλιθοι για το ορεινό τμήμα, ενώ η λοφώδεις και η πεδινή περιοχή έχουν σχηματισθεί από εύφορες τριτογενείς και τεταρτογενείς προσχώσεις⁴.

Η Ζάκυνθος όπως και ολόκληρη η σειρά του Ιονίου, χαρακτηρίζεται από πολυάριθμους σεισμούς. Οι σεισμοί αυτοί είναι τεκτονικοί, και οφείλονται ακριβώς στον κατακερματισμό της Ελληνικής χερσονήσου κατά τους νεώτερους γεωλογικούς χρόνους⁵.

¹ Α. Γαλανοπούλου :Σεισμική Γεωγραφία της Ελλάδας. (σελ. 2)

² Κ. Μητσοπούλου :Στοιχεία Γεωλογίας τ. II (σελ 492)

³ Κ. Μητσοπούλου : Στοιχεία Γεωλογίας τ II (σελ. 492)

⁴ Δ. Ζήβα : Αρχιτεκτονική της Ζακύνθου (σελ. 3)

⁵ Α. Γαλανοπούλου : Σεισμική Γεωγραφία της Ελλάδας (σελ. 2 και 12)

Η ιστορία της Ζακύνθου είναι κυριολεκτικά γεμάτη από τέτοιους σεισμούς και καταστροφές, που, όπως φαίνεται από τις διάφορες περιγραφές που έχουν σωθεί ήταν εκτεταμένες, με αρκετά ανθρώπινα θύματα. Γνωρίζουμε έτσι ότι στα 1514 το βουνό του Κάστρου κόπηκε στη μέση, αφανίζοντας στο κενό που άνοιξε ένα μεγάλο μέρος της παλιάς πόλης, ότι στα 1622 βυθίστηκε το ακρωτήριο Άγιος Σώστης, ότι στα 1742 σκοτώθηκαν στο Φόρο 120 άτομα κ. λ. π. Τέλος στους πρόσφατους σεισμούς της 12ης Αυγούστου 1953, το ποσοστό των κτηρίων που καταστράφηκαν τελείως ή που υπέστησαν μεγάλες ζημιές, ανήλθε σε 94%. Αναφέρθησαν στα τρία νησιά(Ζάκυνθος, Κεφαλλονιά και Ιθάκη) 455 νεκροί και 2412 τραυματίες⁶.

⁶ Δ. Ζήβα : Αρχιτεκτονική της Ζακύνθου (σελ. 4)

Κεφάλαιο 2: Σύντομη Ιστορική, κοινωνική, θρησκευτική και πολιτιστική επισκόπηση

α. Αρχαίοι χρόνοι

Η παρουσία της Ζακύνθου σημειώνεται από τους μυθικούς χρόνους. Είναι φανερό πως η γειτονία της με την Πελοπόννησο, η ευφορία του εδάφους και το μέγεθος της ευνόησαν εξαιρετικά τον εποικισμό της. Την βλέπουμε έτσι να αναφέρεται από τον Όμηρο ο οποίος την ονομάζει «υλήεσα» δηλ. δασώδης, και αργότερα, αρκετές πληροφορίες μας δίνονται γι' αυτήν και τους κατοίκους της από τους αρχαίους συγγραφείς⁷. Δυστυχώς συστηματική αρχαιολογική έρευνα στη Ζάκυνθο ουδέποτε έχει πραγματοποιηθεί εκτός μιας περιορισμένης ανασκαφής που έκαμε η Αγγλική αρχ. Σχολή το 1934⁸.

Η Ζάκυνθος, τόσο στους κλασσικούς όσο και στους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους, παίζει πάντοτε κάποιο ρόλο, αυτόν που η θέση της και το μέγεθος της επιτρέπουν. Ακολουθώντας γενικά τις τύχες του Ελληνισμού και συμμετέχοντας στα ιστορικά γεγονότα της κάθε εποχής⁹.

β. Βυζαντινοί χρόνοι

Η Ζάκυνθος αποτέλεσε, φυσικά, τμήμα της Ρωμαϊκής και, ακολούθως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Βλέπουμε, ότι στις

⁷ Ηρόδοτος Δ' 195, Θουκυδίδης Β' 66, Γ' 94-95, Δ' 8, Ζ' 31-57, Πausanίας Αρκαδικά 24

⁸ Λ. Χ. Ζώη Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήνα 1955, (σελ. 49)

⁹ Δ. Ζήβα ό. π. (σελ. 4)

διάφορες διοικητικές διαιρέσεις που εφαρμόστηκαν, η Ζάκυνθος υπάγεται διαδοχικά στην Ιλλυρία και τη Λογγοβαρδία¹⁰· αργότερα, δημιουργείται το θέμα της Κεφαλληνίας¹¹ στο οποίο υπήχθησαν και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου. Ακόμα πρέπει να σημειωθεί ότι και εκκλησιαστικώς η Ζάκυνθος ανήκε στη Ρώμη ως τα μέσα του Η' αιώνα¹² οπότε η επισκοπή της Ζακύνθου ανήκει στο πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

γ. Φραγκοκρατία-Ορσίνοι

Ως τα μέσα περίπου του ΙΒ' αιώνα, η Ζάκυνθος εξακολουθεί να ανήκει στην Βυζαντινή αυτοκρατορία· η θέση της όμως, στα δυτικά όρια της Αυτοκρατορίας, γίνεται αιτία διαφόρων επιδρομών βαρβαρικών φυλών, προετοιμάζοντας έτσι την οριστική κατάληψη του νησιού και την απόσπαση του από την Αυτοκρατορία¹³. Έτσι, οι Φράγκοι επιδρομείς εκμεταλλευόμενοι την αδυναμία του Βυζαντίου να υπερασπιστεί όλα τα εδάφη του, καταλαμβάνουν τη Ζάκυνθο και ιδρύουν την πρώτη στην Ελλάδα φραγκική ηγεμονία.

Έτσι στα 1185 η Ζάκυνθος και η Κεφαλλονιά καταλαμβάνονται από τους Ορσίνοι¹⁴ που ιδρύουν την Παλατινή Κομητεία Κεφαλληνίας-Ζακύνθου και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τον, επί επτά αιώνες, πολιτικό χωρισμό των νησιών από την υπόλοιπη Ελλάδα.

¹⁰ Λ.Χ. Ζώη ό. π. (σελ. 87)

¹¹ Α. Vasiliev ιστ. της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας Ελ. Εκδ. (σελ. 407)

¹² Σ. Αβούρη Σύντομος Ιστορία της εκκλησίας των Ιονίων Νήσων (σελ. 41)

¹³ Λ.Χ. Ζώη ό. π. (σελ. 91)

¹⁴ W. Miller : Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα (σελ. 37)

Η ηγεμονία των Ορσίνι, διαρκεί ως το 1357 μέσα σε μια ταραγμένη γενικά εποχή, όπου εκτός των άλλων προσπάθησαν να επιβάλλουν τον καθολικισμό, καταργώντας τις ορθόδοξες επιτροπές της Ζακύνθου και της Κεφαλλονιάς. Πρόκειται βέβαια για ένα φαινόμενο που, εκτός από τη θρησκευτική μισαλλοδοξία των Φράγκων ηγεμόνων, μαρτυρεί ακόμη την πρόθεση αλλά και την ανάγκη των κατακτητών να φανούν αρεστοί στη Ρώμη και να εξασφαλίσουν έτσι την απολύτως επιθυμητή προστασία της¹⁵.

δ. Φραγκοκρατία-Τόκκοι

Στα 1357 η Κομητεία περιέρχεται στην οικογένεια των Τόκκων¹⁶. Οι νέοι κυρίαρχοι, εξίσου φιλόδοξοι αλλά ικανότεροι από τους προηγούμενους, κατόρθωσαν, ακολουθώντας το παράδειγμα τους, να επεκτείνουν σημαντικά τα όρια της Κομητείας. Η δεύτερη αυτή περίοδος της Φραγκοκρατίας παρουσιάζεται πολύ καλύτερη από την προηγούμενη. Τα νησιά διατελούσαν κάτω από την ισχυρή ηγεμονία των Τόκκων, που είχαν οργανώσει τη διοίκηση και τα οικονομικά της Κομητείας. Ακούμε έτσι να γίνεται λόγος για επιτρόπους ή καπετάνους, για επιμελητές (Procuratori), για ελεκτές και ταμίες(Sopramassori)¹⁷. Η πόλη της Ζακύνθου τότε βρισκόταν στο λόφο που υψώνεται πίσω από τη σημερινή, και κάποιο φρούριο-όχι το σωζόμενο-την προστάτευε από τις εχθρικές επιθέσεις.

Η ηγεμονία των Τόκκων και μαζί της η περίοδος της Φραγκικής κατακτήσεως λήγει τις τελευταίες δεκαετίες του ΙΕ' αιώνα.

¹⁵ Λ.Χ. Ζώη : ό. π. (σελ93)

¹⁶ Λ.Χ. Ζώη : ό. π. (σελ. 103)

¹⁷ W. Miller : ό. π (σελ. 555)

Οι Τούρκοι, έχοντας ήδη κυριεύσει την Πόλη, εξαπλώνονται στην υπόλοιπη Ελλάδα, απειλώντας όλες τις Βενετσιάνικες και Φραγκικές κτήσεις. Η Ζάκυνθος δεν απέφυγε την επίθεση και την πρόσκαιρη από τους Τούρκους κατάληψη και καταστροφή στα 1479, ενώ ο τελευταίος Τόκκος εγκατέλειπε, δραπετεύοντας, τη μάταιη προσπάθεια της αντίστασης¹⁸.

Η νέα αυτή κατάσταση ενδιέφερε ιδιαίτερα τη Βενετία και της πρόσφερε τη δυνατότητα να καταστήσει και ουσιαστική την τυπική κυριαρχία που της αναγνώριζε πάνω στα νησιά του Ιονίου η πριν τρεις αιώνες πράξη διανομής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που είχε συνομολογηθεί μεταξύ των εταίρων της Δ' Σταυροφορίας¹⁹.

ε. Ενετοκρατία

Έτσι, στα 1485, παίζοντας ένα αξιοθαύμαστο διπλωματικό και πολεμικό παιχνίδι με τους Τούρκους, η Βενετία καταλαμβάνει τη Ζάκυνθο. Η κατάληψη του νησιού από τους Βενετούς σημαίνει την απαρχή της νεώτερης ιστορικής περιόδου, η οποία μας ενδιαφέρει περισσότερο.

Δύο είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιόδου αυτής, που την κάνουν να διαφέρει ουσιαστικά από την προηγούμενη περίοδο της Φραγκοκρατίας: η εισαγωγή μίας οργανωμένης και έμπειρης διοικητικής μηχανής και η παραχώρηση μιας ουσιαστικής ανεξιθρησκείας. Η Ζάκυνθος, αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την Βενετία, η οποία δημιουργεί ένα πνεύμα συνεργασίας με τους ίδιους

¹⁸ Λ.Χ. Ζώη: ό. π (σελ. 107-110)

¹⁹ Δ. Ζήβα: ό. π (σελ. 6)

τους κατοίκους του νησιού, για να αποκτήσει την καλύτερη κοινωνική, οικονομική και αμυντική οργάνωση²⁰.

στ. Κοινωνική οργάνωση

Η κοινωνική και διοικητική οργάνωση αποτέλεσε άμεσο μέλημα των Ενετών. Οι κάτοικοι χωρίστηκαν σε τρεις τάξεις, στους ευγενείς (Nobili), στους αστούς (Civili) και το λαό (Popolari)²¹. Λέγοντας ευγενείς εννοούμε, κυρίως. Μεγαλοαστικές οικογένειες ισχυρές πολιτικά και οικονομικά και όχι οικογένειες με κληρονομικό τίτλο ευγενείας. Οι ευγενείς αυτές οικογένειες αποτελούσαν το τοπικό διοικητικό σώμα και κατελάμβαναν τις διάφορες θέσεις και υπουργήματα που δεν ήταν υποχρεωτικό να κατέχονται από τους υπαλλήλους της Βενετίας²². Φυσικά αποτελούσαν συγχρόνως την άρχουσα οικονομική και πνευματική τάξη. Οι αστοί αποτελούνταν από ευκατάστατους πολίτες που επεδίδονταν σε διάφορα επαγγέλματα-όχι πάντως χειρωνακτικά-και τις επιστήμες, έχοντας σαν κυριότερη επιδίωξη την άνοδο τους στην τάξη των ευγενών και την εγγραφή τους στη Χρυσή Βίβλο (Libro D'oro)²³.

Η πολυπληθέστερη και οικονομικά ασθενέστερη τάξη, ήταν οι γνωστοί ποπολάρει, ο λαός δηλ. που αποτελείτο από τους εργάτες, τους χωρικούς και, γενικά τους χειρωνακτες. Το κοινωνικό σύστημα δεν τους αναγνώριζε κανένα δικαίωμα, και οι συγκρούσεις με τις αρχές δεν ήταν ασυνήθιστες²⁴. Ωστόσο, ήξεραν καλά πως οι ομόφυλοι

²⁰ Δ. Ζήβα ό. π (σελ. 7)

²¹ Λ.Χ. Ζώη ό. π (σελ. 129)

²² Λ.Χ. Ζώη ό. π (σελ172)

²³ Λ.Χ. Ζώη ό. π (σελ130)

²⁴ Λ.Χ. Ζώη ό. π (σελ131)

τους υπέφεραν πολύ περισσότερο από τους Τούρκους και έτσι, μ'όλες τις αντιθέσεις τους προς το αρχοντολόι και τις επίσημες αρχές, παρέμεναν τελικά πιστοί στη Βενετία²⁵.

ζ. Εκκλησία

Η εκκλησιαστική οργάνωση της Ζακύνθου, αποτέλεσε σημαντικό μέλημα της Βενετίας. Ο τελευταίος Παλατινός Κόμης είχε ανασυστήσει τον ορθόδοξο επισκοπικό θρόνο Κεφαλληνίας-Ζακύνθου από τα μέσα του ΙΕ' αιώνα. Τον επίσκοπο, αντιπροσώπευε στη Ζάκυνθο ο Πρωτοπαπάς, ο οποίος υπαγόταν μεν στον ορθόδοξο επίσκοπο Κεφαλληνίας -Ζακύνθου, εξελέγετο όμως από το Συμβούλιο της Κοινότητας Ζακύνθου²⁶. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Βενετία, επιθυμώντας να βρίσκεται σε καλές σχέσεις με τους ορθόδοξους κατοίκους των νησιών και να αποφύγει τη δημιουργία εχθροτήτων μεταξύ καθολικών και ορθόδοξων, εξέδωσε διατάγματα με τα οποία αναγνωρίζονται τα δικαιώματα του ορθόδοξου κλήρου²⁷. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, με την πλήρη ανοχή των Βενετών, οι ορθόδοξοι έκτιζαν ναούς και μοναστήρια, ύψωναν καμπαναριά και διακήρυσσαν με κάθε τρόπο την προσήλωση τους στην ορθοδοξία²⁸.

Η κατάσταση πραγμάτων που εγκαθιδρύθηκε και επεκράτησε στη Ζάκυνθο για τρεις ολόκληρους αιώνες, κάτω από την Βενετσιάνικη κυριαρχία, λήγει τα τελευταία χρόνια του ΙΗ' αιώνα, με την πτώση της ίδιας της Ενετικής Δημοκρατίας και την κατάλυση της από τα στρατεύματα μιας νέας Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας, της

²⁵ W. Miller ό. π (σελ628)

²⁶ Σ. Αβούρης : ό. π (σελ48)

²⁷ Λ.Χ. Ζώη :ό. π (σελ. 290)

²⁸ Δ. Ζήβα : ό. π (σελ9)

Γαλλικής. Τον Ιούλιο του 1797, η Ζάκυνθος, καταλαμβάνεται από τους Γάλλους και η τρίχρωμη δημοκρατική σημαία αντικαθιστά τη σημαία του Αγίου Μάρκου²⁹.

η. Η πτώση της Βενετίας-Γάλλοι και Ρωσοτούρκοι

Η κατάληψη των νησιών του Ιονίου από τους Δημοκρατικούς Γάλλους είναι η απαρχή μιας νέας σειράς περιπετειών για τα νησιά και τους κατοίκους τους. Τέσσερες μεγάλες Ευρωπαϊκές δυνάμεις, η Γαλλία, η Αγγλία, η Ρωσία και η Τουρκία, προσπαθούν να αποκτήσουν την κυριαρχία των νησιών και των κατοίκων τους από τις υπόλοιπες³⁰.

Η πρώτη Γαλλική κατοχή της Ζακύνθου κρατά μόνο 15 μήνες. Τον Οκτώβρη του 1798 υψωνόταν στο φρούριο της η ρωσική σημαία³¹. Η Ρωσοτουρκική κατοχή των νησιών κράτησε δύο σχεδόν χρόνια. Τελικά, το Μάρτιο του 1880, οι δύο κυβερνήσεις αποφάσισαν τη σύσταση ενός ανεξάρτητου κράτους με το όνομα **«Επάνησος Πολιτεία»**, του οποίου όμως η ανεξαρτησία θα «προστατεύονταν» τόσο από τη Ρωσία όσο και από την Τουρκία, στην οποία, μάλιστα, το νέο κράτος υποχρεωνόταν να πληρώνει 75. 000 γρόσια το χρόνο³².

Αξίζει να σημειωθεί ότι το σύνταγμα του νέου κράτους ονομάστηκε **«Βυζαντινόν»**. Η ζωή της **«Επτανήσου Πολιτείας»**, του πρώτου ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους, διάρκησε μόλις επτά χρόνια. Το 1809, η Ζάκυνθος καταλαμβάνεται από τον Αγγλικό στόλο³³ για να

²⁹ Δ. Ζήβα : ό. π(σελ11)

³⁰ Erm' Lunzi, Storia delle Isole Jonie Sotto il Regimento dei Republican Francesi, Venezia 1860

³¹ Α.Χ. Ζώη : ό. π (σελ. 201)

³² Α.Χ. Ζώη : ό. π (σελ. 209)

³³ Α.Χ. Ζώη : ό. π (σελ. 221)

αρχίσει έτσι η τελευταία, πριν από την ένωση με την Ελλάδα, περίοδος κατοχής των Επτανήσων³⁴.

θ. Αγγλική προστασία

Ο μισός περίπου αιώνας της Αγγλικής προστασίας είναι γενικά μια εποχή ανήσυχη και ταραγμένη. Οι νέες ιδέες που σκόρπισε σ'όλη την Ευρώπη η Γαλλική Επανάσταση έφτασαν γρήγορα στα Επτάνησα. Από την άλλη μεριά, οι ολοένα εντεινόμενες μυστικές προετοιμασίες για την αποτίναξη του Τουρκικού ζυγού από τους Έλληνες, η παρουσία στη Ζάκυνθο του Κολοκοτρώνη και των άλλων Πελοποννήσιων οπλαρχηγών, η μύηση στη φιλική εταιρεία σημαντικού αριθμού Ζακυνθινών και μάλιστα ευγενών και η απόλυτα Ελληνική συνείδηση όλων των Ζακυνθινών, ήταν φυσικό να προκαλούν αντιθέσεις μεταξύ των κατοίκων και της Διοίκησης. Οι αντιθέσεις ήταν επόμενο να γίνουν ακόμη μεγαλύτερες όταν, με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, η Αγγλική Διοίκηση, θέλοντας να διατηρήσει ουδετερότητα, αποφάσισε να λάβει κάθε δυνατό μέτρο επιβολής προς τους Επτανήσιους, για να καταλήξει σε κάθε είδους διώξεις, φυλακίσεις και απαγχονισμούς. Σημαντικός, τέλος, λόγος για την επίταση των αντιθέσεων, ήταν η προσπάθεια των Άγγλων να επηρεάσουν τον ορθόδοξο κλήρο με την προσπάθεια διαδόσεως του προτεσταντισμού³⁵.

³⁴ Δ. Ζήβα : ό. π (σελ. 12)

³⁵ Σ. Αβούρη : Η εκκλησία της Επτανήσου επί Αγγλοκρατίας, χρονικά Ζακύνθου, Α' 1964 (σελ. 17-73)

Η περίοδος της Αγγλικής κατοχής των Επτανήσων είναι και η τελευταία περίοδος ακμής τους, που συμπίπτει με τα μέσα του ΙΘ' αιώνα (το 1864 έγινε η οριστική σύνδεση των Επτανήσων με την Ελλάδα). Ο εικοστός αιώνας, οι νέες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που δημιουργούνται, είναι αιτίες της οριστικής παρακμής των Επτανήσων και ο λόγος είναι το τέλος μιας κεκτημένης, από την παράδοση 400 χρόνων, ταχύτητας, όπου θα συντηρήσει μια επιφανειακή πνευματική και οικονομική ακμή, που δεν μπορεί να διαρκέσει για πολύ. Αυτό που μένει μετά το 1900 είναι μόνο το εξωτερικό περίβλημα της παλιάς ακμής, ένα περίβλημα που εκφράζεται μ'ένα έργο επιβλητικό σε ποιότητα και όγκο, καθώς και μια ισχυρή λαϊκή παράδοση που, ακόμα και σήμερα, εκπλήσει με την παρουσία της. Αλλά και αυτού του σημαντικού έργου, που έχοντας αποκτήσει χαρακτήρα μνημείου, αποτελούσε πολύτιμη κληρονομιά για όλη την Ελλάδα, το μεγαλύτερο μέρος του δεν υπάρχει πια. Οι σεισμοί του 1953, ένα γεγονός μοιραίο, το έχουν καταστρέψει οριστικά.

Το κάστρο της Ζακύνθου γνώρισε μια απίστευτα δοξασμένη αλλά και τραγική μοίρα. Το λαμπρό αυτό δημιούργημα του νου και της ακαταπόνητης δραστηριότητας έπεφτε και σωριάζονταν σ'ερείπια ή στάχτες. Ένα τοπίο απaráμιλλης φυσικής ομορφιάς πλαισίωνε πάντα όλες τις συμφορές και τα τραγικά συμβάντα:επιδρομές Τούρκων και ληστοπειρατών, ασταμάτητοι καταστρεπτικοί σεισμοί , εξοντωτικές επιδημίες, καταλυτικές φωτιές. Τα διαλείμματα της γαλήνης και του αναγεννητικού έργου παρουσιάζονταν στο προσκήνιο της ιστορίας, για να κάνουν οδυνηρότερο κάθε φορά το μελλούμενο κακό. Άφηνε η μοίρα να ακμάζει ο δημιουργικός οργανισμός, για να τον αφανίζει ύστερα σε μια αναπάντεχη θεομηνία ή καταστροφή.

Η εργασία αυτή αναφέρεται στην ιστορία, την τοπογραφία, τη μορφολογία και την αρχιτεκτονική του οικιστικού περιγυρου του Καστρόλοφου. Η προσπάθεια αυτή αποβλέπει κυρίως στην έρευνα μνημείων(κτισμάτων)που δημιουργήθηκαν, χάθηκαν ή διασώθηκαν από λογίων ιστορικές αιτίες, περιπέτειες και θεομηνίες μέσα στο οικιστικό πλαίσιο της εποχής του. Ωστόσο, η έρευνα της μνημειολογίας, της τοπογραφίας και του οικιστικού περιγυρου του Καστρόλοφου, παρουσιάζει αναπόφευκτα κενά, εξ'αιτίας της έλλειψης πηγών. Οι σεισμοί και οι τυχαίες πυρκαγιές, από τα παλιότερα χρόνια ως τις μέρες μας, μαζί με τα κτίσματα ή έργα τέχνης κ. λ. π. εξαφάνισαν τις περισσότερες από τις έγγραφες μαρτυρίες. Ένα πρόχειρο, αλλά σημαντικό παράδειγμα:Σε μια πυρκαγιά στο Κάστρο το 1612 κήκε το σπουδαιότερο τμήμα των παλαιότερων εγγράφων του τοπικού δημόσιου αρχείου. Αλλά και στα χρόνια μας ακόμα, αφανίστηκαν

A. Ιστορικά στοιχεία-Θέση Μορφολογική-Μνημειολογική και Κατασκευαστική Ανάλυση

1. Εισαγωγή-Η παλιά Ακρόπολη

Η πόλη της Ζακύνθου, η Χώρα, όπως ονομάζεται από τους κατοίκους, είναι ο σημαντικότερος οικισμός του νησιού. Ο αντίστοιχος αρχαίος οικισμός φαίνεται πως βρισκόταν λίγο ψηλότερα από τον σημερινό, στο λόφο του Κάστρου. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την ακριβή του θέση γιατί οι πληροφορίες που υπάρχουν είναι λιγοστές και αρχαιολογικές έρευνες δεν έχουν γίνει. Πιο βέβαιο είναι πως πάντα κάποια τείχη περιέβαλαν την κορυφή του λόφου· όσο για αυτά που σώζονται σήμερα και αποτελούν το κάστρο, είναι Βενετσιάνικα και βρίσκονται στη θέση παλαιότερου Φραγκικού κάστρου που είχαν κατασκευάσει οι Τόκκοι³⁷. Δεν είναι απίθανο να είχε και αυτό κατασκευαστεί στη θέση παλαιότερου Βυζαντινού, ή και ακόμα παλαιότερου Ελληνικού, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεδομένου ότι ο αρκετά απότομος και τόσο κοντά στην παραλία λόφος, προσφέρεται απολύτως για την ίδρυση ενός φυσικού οχυρού οικισμού που μπορεί συγχρόνως να ελέγχει ένα μεγάλο μέρος του νησιού³⁸.

Στη θέση του σημερινού Κάστρου, υπήρχε η παλαιότερη ακρόπολη της Ζακύνθου, γνωστή στην ιστορία με την επωνυμία Ψωφίς³⁹ η οποία άπλωνε και ξετύλιγε τα Κυκλώπεια τείχη της στη

³⁷ Από την εποχή των Τόκκων δέν έχει απομείνει τίποτα, βεβαιώνει ο W. Miller (ό. π. σελ. 560) ούτε καν το οικόσημο τους στο Κάστρο

³⁸ Δ. Ζήβα ό. π (σελ. 24)

³⁹ «... Αρκάδες εκ της Ψωφίδος, λαβόντες αρχηγόν της μεταναστεύσεως αυτων τον Ζάκυνθον ιούν του Δαρδάνου, μετωκησαν εις την Νησον περι το 1573 Α.Χ. και ωκοδόμησαν την ακρόπολιν. ...» Π. χιώτης Ιστορικά Απομνημονεύματα της Νήσου Ζακύνθου, τ. Α. Κέρκυρα 1819 (σελ. 70)

νότια θέση του σημερινού ερειπωμένου Κάστρου. Σ'εκείνο το μέρος έγινε αναμφισβήτητα γεωλογική καταστροφή όπου τα σημάδια της αναγνωρίζονται από το μεγάλο κενό που χωρίζει τη νοτιοανατολική άκρη του κρυμμένου στον πευκώνα κάστρου από τον διπλανό λόφο του Εξήντα Βελονιού. Έτσι, πλανάται το εξής ερώτημα:Πότε πρωτόνοιξε το χάσμα εκείνο του Καστρόλοφου, που εξαφάνισε την αρχαία Ψωφίδα, μ'ολα τα σημάδια της ζωής και του πολιτισμού της;

Οι διάφοροι ερευνητές της ιστορίας της Ζακύνθου, από τα παλιότερα χρόνια μέχρι σήμερα, δεν μπόρεσαν να απαντήσουν ικανοποιητικά και μ'επιστημονική μέθοδο στο παραπάνω ερώτημα. Η έλλειψη συγκεκριμένων πηγών για το χρονολογικό προσδιορισμό της γεωλογικής αυτής καταστροφής, που δημιούργησε το μεγάλο κενό θάβοντας την αρχαία Ψωφίδα, τους οδήγησε στην αναζήτηση ορισμένων εικασιών ή προσωπικών συμπερασμάτων, χωρίς κανένα ουσιαστικό ιστορικό στήριγμα. Έτσι πλανήθηκαν οι παλαιότεροι αλλά και οι μεταγενέστεροι ερευνητές, που στηρίχτηκαν στις υποθετικές απόψεις.

Πρώτος ο δυτικός επίσκοπος Ζακύνθου-Κεφαλληνίας Balthassare Maria Remondini στο βιβλίο του **De Zacynthi antiquitatibus et fortuna commentarius, Venetiis 1756**, παραπέμποντας στο χρονικό του Βυζαντινού συγγραφέα Μιχαήλ Δούκα για το μεγάλο σεισμό της Ζακύνθου της 16 Απριλίου του 1513⁴⁰, υποστηρίζει ότι τότε έγινε η κατακρήμνιση του Καστρόλοφου, που αφάνισε στο χάσμα της την ακρόπολη της Ψωφίδος⁴¹.

Αργότερα, το 1784, ο Ζακυνθινός άρχοντας Νικόλαος Σέρρας, έγραφε ότι η καταστροφή εκείνη έγινε «τρεις αιώνες πριν από τα χρόνια μας, όπως προκύπτει από αρχαίες πηγές». Είναι προφανές,

⁴⁰ Dousae Michaelis Dousae Nepotis Historia Byzantina, Βόννη 1834 (σελ. 10)

⁴¹ Ν. Κονόμος :ό. π (σελ. 10)

ότι έχει υπόψη του το γνωστό χρονικό του βυζαντινού ιστορικού Γεώργιου Φραντζή για τους καταστρεπτικούς σεισμούς της άνοιξης του 1469. που αφάνισαν την Λευκάδα, την Κεφαλλονιά και τη Ζάκυνθο⁷.

Ας ρίξουμε τώρα μια ματιά στις περιγραφές κάποιων ξένων περιηγητών που είχαν επισκεφθεί τη Ζάκυνθο . Όταν το 1437 επισκέφθηκε το νησί ο διάσημος Καλαβρός περιηγητής Κυριάκος ο Αγκωνίτης , ανέβηκε στην κορυφή του Καστρόλοφου, που ήταν η μεσαιωνική πόλη του Τζάντε, και αντίκρυσε, όπως γράφει ο ίδιος, λείψανα, δηλαδή απομεινάρια της αρχαίας ακρόπολης⁴².

Ο Ιταλός καθηγητής Γεωλογίας Arturo Issel είδε, γύρω στα 1890, τ'απομεινάρια των Κυκλώπειων τειχών της Ψωφίδας, που είχαν πέσει προς τη μεριά του Κάμπου. Ο Issel, σ'επιτόπια γεωλογική έρευνα⁴³, υποστήριξε ότι στην ψηλότερη νότια θέση του σημερινού ερειπωμένου Κάστρου έγινε κατακρήμνιση, προετοιμασμένη από διάβρωση, που απόσπασε ένα κομμάτι του λόφου διακοσίων περίπου μέτρων.

Όμως ότι και να πει κανείς για το ζήτημα της χαμένης ακρόπολης της Ζακύνθου θα είναι μάταιο χωρίς επίσημα και ατράνταχτα γεγονότα. Οι γεωλογικές αναστατώσεις και μεταβολές, που ακολούθησαν ύστερα από αλληπάλληλους σεισμούς και από την ιδιοσυστασία του νεροδιάλυτου εδάφους του Καστρόλοφου, καθώς επίσης οι εξοντωτικές εισβολές τόσων επιδρομών (Γόθων, Ούννων, Σαρακηνών, Νορμανδών, Σταυροφόρων κ. α.) έκρυψαν, ίσως για πάντα, κάθε ίχνος της αρχαίας ακρόπολης της Ζακύνθου.

⁴² Κώστας Καιροφύλα : Η Ζάκυνθος όπως την είδαν οι περιηγητές τ. ένατος Αθήνα 1930 (σελ. 171)

⁴³ L'isola d'oro di Arturo Issel, 1896

Όσο για την αρχαία περιώνυμη πόλη, με τις λαμπρές οικοδομές, τους ναούς και το στάδιο της, που μνημονεύεται από κλασσικούς συγγραφείς, δεν απόμεινε τίποτα και από αυτήν. Ο χώρος που εκτείνονταν η αρχαία πολιτεία, ήταν ο ίδιος με εκείνον της μεσαιωνικής πόλης των Ορσίνι, των Τόκκων και των Βενετών, δηλ. το ψηλότερο σημείο του Καστρόλοφου. Δυστυχώς η αρχαιολογική σκαπάνη δεν εργάστηκε ποτέ ως τώρα, για την ανακάλυψη της χαμένης αυτής πολιτείας⁴⁴

⁴⁴ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ3)

2. Κατασκευή, οχύρωση και μορφολογία του Κάστρου

Στην κορυφή του λόφου είναι χτισμένο το Κάστρο, αληθινό μνημείο της τοπικής ιστορίας. Τα τείχη του προστάτευαν άλλοτε τους κατοίκους της μεσαιωνικής πόλης από τις επιθέσεις των Τούρκων και των πειρατών. Απόρθητο και δοξασμένο τώρα το Κάστρο συλλογίζεται τη μοίρα του, κρυμμένο μέσα στον πευκώνα, που το ζώνει παντού, και παραμένει ο βουβός μάρτυρας της μεσαιωνικής Ζακύνθου.

Το Κάστρο πρωτοχτίστηκε σε άγνωστη εποχή. Καμιά μαρτυρία ή έγγραφη πηγή δε σώθηκε γύρω από το χτίσιμο του Κάστρου στους αιώνες των Βυζαντινών ή Φράγκων δεσποτών του νησιού. Ωστόσο, είναι ιστορικά εξακριβωμένο ότι το 1479, οι Τούρκοι αποκρούστηκαν δύο φορές στο Κάστρο από τους άνδρες του Πέτρου Μπούα⁴⁵. Τα τείχη εκείνα ήταν χτισμένα στα χρόνια του Λεονάρδου Γ' Τόκκου.

Ύστερα από πέντε χρόνια, ένας από τους όρους της συνθήκης, που παράδινε τη Ζάκυνθο στους Βενετούς, το 1484, ήταν να μην μπορούν οι τελευταίοι να χτίσουν τα τείχη του Κάστρου. Με την κήρυξη του Βενετοτουρκικού πολέμου (1499-1503), οι εγκαταστημένοι πρόσφυγες του Νησιού, φοβήθηκαν όταν είδαν να περνά ο τουρκικός στόλος έξω από τη Ζάκυνθο. Ο τόπος ήταν ανοχύρωτος και οι κάτοικοι του Κάστρου ακάλυπτοι από κάθε πλευρά. Τα διαβήματα τους στην υπεύθυνη τοπική βενετική αρχή, για μία έστω και πρόχειρη οχύρωση του Κάστρου, έμειναν άκαρπα. Έτσι, μὴν έχοντας οι κάτοικοι άλλο τρόπο να διαφεντέψουν τη ζωή τους από τον επίβουλο εχθρό, που τον περίμεναν από μέρα σε μέρα, βάλθηκαν όλοι μαζί, άντρες γυναίκες και

⁴⁵ Ν. Κονόμος Ζάκυνθος, καστρόλοφος και Αιγιάλος(σελ. 15)

παιδιά, να χτίσουν τα τείχη του Κάστρου. Αν και τους έλειπαν τα οικοδομικά υλικά, εκείνοι ρίχτηκαν αμέσως στη δουλειά με ότι μπορούσαν να βρουν, δηλαδή λάσπη και πέτρες. Ωστόσο, λίγους μήνες αργότερα, με τις πρώτες βροχές, έλιωναν οι λάσπες και τα τείχη καταστρέφονταν⁴⁶.

Η αξιόλογη στρατηγική θέση που αποκτά η Ζάκυνθος για όλα τα πλοία της Βενετίας, ύστερα από την άλωση του Ναυαρίνου, της Μεθώνης και της Κορώνης από τους Τούρκους το 1500, αναγκάζει την Ενετική κυβέρνηση να λάβει άμεσα μέτρα οχύρωσης του Νησιού. Η οχύρωση αυτή αρχίζει μερικούς μήνες αργότερα, όταν βρισκόταν στο νησί ο αρχηγός της βενετικής ομάδας Ιερώνυμος Contarini⁴⁷.

Από την έκθεση του Πέτρου Φοσκώλου το 1503 προς την κυβέρνηση της Βενετίας προκύπτει ότι τα τείχη του Κάστρου, χτισμένα από χώμα και πηλό, δεν μπορούσαν να αντέξουν σε μια νέα επίθεση του εχθρού. Σε πολλά σημεία τα τείχη ήταν πολύ χαμηλά. Έπρεπε λοιπόν να ψηλώσουν και να χτιστεί το τείχος στη δυτική πλευρά του Κάστρου, που έμενε ως τότε ακατασκευάστο⁴⁸. Έτσι λοιπόν, η βενετική κυβέρνηση αποφασίζει να στείλει τεχνίτες και νέα κονδύλια για την οχύρωση του Κάστρου.

Ο μεγάλος σεισμός της 16 Απριλίου του 1513, καταστρέφοντας τα πάντα στο νησί, γκρέμισε και τα τείχη του Κάστρου. Δύο χρόνια αργότερα (1515) η Ζάκυνθος (των είκοσι χιλιάδων ψυχών της εποχής εκείνης)⁴⁹ εξακολουθεί να μένει ανοχύρωτη και με τον καθημερινό εφιάλτη των πειρατικών επιδρομών. Έτσι, το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου (1515) οι Ζακυνθινοί στέλνουν πρέσβη στην

⁴⁶ Κ. Ν. Σάθα Μνημεία Ελ. Ιστορίας τ. ν, Παρίσι 1883 (σελ. 86)

⁴⁷ F. Stefani I Diarii di Marino Sanudo, τ. 3 venetia 1886 (σελ. 723)

⁴⁸ M. Sanudo Diarii τ. 4 (σελ. 679)

⁴⁹ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ17)

κυβέρνηση της Βενετίας το Θωμά Λευκόχειλο, για να υποβάλλει διάφορα αιτήματα της Κοινότητας. Ζητά, λοιπόν ο πρέσβης, να διαθέσει η κυβέρνηση χίλια δουκάτα, για την κατασκευή του Κάστρου. Υπογραμμίζει δε, ότι αν εξακολουθήσουν τα πράγματα όπως είναι τώρα, σε περίπτωση πολέμου, θα φύγουν οι κάτοικοι και το Νησί θα ερημωθεί. Αυτό δε συμφέρει τη Βενετία, γιατί γνωρίζει ότι κανένα άλλο μέρος, εκτός από την Κρήτη και την Κέρκυρα, δέν είναι τόσο σημαντικό από πολεμική άποψη όσο η Ζάκυνθος. Η ενετική κυβέρνηση ανταποκρίθηκε αμέσως στα αιτήματα του πρέσβη και έστειλε τα χρήματα στο Νησί⁵⁰.

Τότε πρωτοεμφανίζεται και η μεγάλη έπαλξη προς τη **νοτιοανατολική** πλευρά του Κάστρου. Στην έπαλξη αυτή χτίστηκε μία επιβλητική πύλη, που είχε στο πάνω μέρος της την περίφημη **Καμπάνα** ή **Το ρολόι του Κάστρου**. Αρχικά η καμπάνα έδινε το σύνθημα της έναρξης των συνεδριάσεων του συμβουλίου της Κοινότητας. Ύστερα όμως ο διορισμένος για το σκοπό αυτό στρατιώτης «χτυπούσε τις ώρες» και η καμπάνα χρησίμευε σαν δημόσιο ρολόι της πόλης και των προαστίων.

Όπως προκύπτει από έκθεση του «provedator di l'armata» Σεβαστιανού Moro προς τη βενετική Γερουσία το 1520, τα τείχη του Κάστρου εκείνο το καιρό ήταν σε άθλια κατάσταση⁵¹. Το Μάρτη του 1522 η κυβέρνηση της Βενετίας διόρισε προβλεπτή του νησιού τον Πέτρο Criti. Πριν φύγει από τη θέση του, ο νέος προβλεπτής ανάμεσα στις άλλες οδηγίες που έλαβε ήταν και η εξής: «Από τα χρήματα των εσόδων του Νησιού έπρεπε να επισκευάσει και τα τείχη⁵²».

⁵⁰ Κ. Ν. Σάθα ό. π τ. 5 (σελ91-92)

⁵¹ Mario Sanudo Diarii τ. 26 (σελ. 457)

⁵² Κ. Καιροφύλα Η Ζάκυνθος κατα τας αρχάς του ΙΣΤ αιώνας, «Ιόνιος Ανθολογία» 8, 1934 (σελ. 103)

Το 1537 οι Τούρκοι αποβιβάστηκαν στη Ζάκυνθο και πυρπόλησαν ακροθαλάσσια προάστια και χωριά, παίρνοντας αιχμαλώτους 100 αγρότες. Η επίμονη προσπάθεια των Τούρκων να κυριεύσουν το Κάστρο αποτύχε οικτρά, γιατί αποκρούστηκαν από τους γενναίους υπερασπιστές του κι αναγκάστηκαν να μπουκ στα πλοία τους και να φύγουν από το Νησί⁵³.

Το 1542 η κυβέρνηση της Βενετίας, με διαταγή του δόγη Πέτρου Λάνδου, αποφάσισε να ξανακτίσει τα τείχη του Κάστρου. Η επισκευή αυτή των τειχών, εμφανίζεται τώρα σαν η ριζικότερη από τα πρώτα χρόνια της Βενετοκρατίας. Αλλά και η δυνατή αυτή οχύρωση καταστράφηκε στο μεγαλύτερο μέρος της από το σεισμό της 26^{ης} Δεκεμβρίου του 1556⁵⁴.

Η Κοινότητα Ζακύνθου, το Σεπτέμβρη του 1557, στέλνει πρεσβεία στη βενετική κυβέρνηση αναγγέλλοντας τις καταστροφές του νέου μεγάλου σεισμού. Τα περισσότερα σπίτια είχαν πέσει και τα άλλα έγιναν ετοιμόρροπα. Το Κάστρο ήταν ερειπωμένο σε πολλά σημεία. Η πρεσβεία ζητούσε άμεση επιδιόρθωση των τειχών. Η τουρκική απειλή για τους κατοίκους και τις περιουσίες τους ήταν ασταμάτητη. Έπρεπε όμως -αναφέρουν οι πρέσβεις- να χτίσουν τα τείχη με ασβέστη και πέτρες, και όχι πρόχειρα με λάσπη, για να μην ξαναπέσουν. Εξαίρεση αποτελούσαν, οι τρεις σειρές των τειχών, που χτίστηκαν αρχικά με πέτρες και ασβέστη. Αυτές έμεναν απρόσβλητες από τους ως τότε σεισμούς⁵⁵. Η πρεσβεία ζητούσε να χτιστούν τα γκρεμισμένα τείχη με ασβέστη⁵⁶ και υπόδειχνε την ανέργεση μιας ισχυρής γωνίας (fianco) στο μέρος εκείνο της σειράς των τριών τειχών, που μπορούσε η φρουρά

⁵³ Ν. Κομόμος ό. π (σελ20)

⁵⁴ Ν. Κομόμος, ό. π (σελ. 21)

⁵⁵ Τα τείχη αυτά σώζονται ακόμα

⁵⁶ Ο Ν. Κομόμος ό. π. (σελ. 22) αναφέρει το εξής: Τα πηλόχτιστα τείχη αποκαλύπτουν ολοφάνερα την ανεπάρκεια τους. Έτσι αναρωτιέται κανείς εύκολα :-Μήπως η «φάμπρικα» του Κάστρου αποτελούσε ανεξάντλητο «βυζί» κερδοσκοπίας των προβλεπτών του Νησιού;

και ολόκληρος ο πολιορκημένος πληθυσμός να υπερασπιστούν αποτελεσματικά χρησιμοποιώντας το πυροβολικό. Η βενετική κυβέρνηση αποφασίζει και τώρα την επισκευή των τειχών και την εξασφάλιση του Κάστρου από κάθε πλευρά. Όπως φαίνεται από νεώτερη διαταγή της ενετικής γερουσίας (1565) τα τείχη εξακολουθούν ακόμα να χτίζονται, ύστερα την αποστολή **μηχανικού** από την Κέρκυρα για την επιθεώρηση της επισκευής τους εκείνο το καιρό⁵⁷.

Η Ζάκυνθος εκείνη την εποχή ξεπερνούσε τους τριάντα χιλιάδες κατοίκους και το Κάστρο της φημίζονταν για την αξιόλογη στρατηγική θέση που διαφέντευε στο σταυροδρόμι του θαλασσινού κράτους της Βενετίας. Οι αμυντικές δυνάμεις του Κάστρου, καθώς και ολόκληρου του Νησιού, ενισχύονται από τα αλληπάλληλα κύματα των τουρκοκυνηγημένων Ελλήνων εποίκων προσφύγων. Έτσι ο αγωνιστικός παλμός, η ψυχή του Κάστρου, εκφράζεται από την έντονη ελληνικότητα του. Κάθε φορά χτίζεται από Έλληνες για να το υπερασπιστούν οι ίδιοι από τον άρπαγα τύραννο του Γένους, με γενναιότητα πάντα⁵⁸.

Όπως είναι γνωστό, η απόβαση των Τούρκων στη Ζάκυνθο με τριακόσια πλοία, τον Αύγουστο του 1571, και με αρχηγό τον Ουλούτζ Αλί πασά, υπήρξε ο μεγάλος σταθμός και η κορύφωση της δόξας του άπαρτου εκείνου Κάστρου. Οι Τούρκοι, αφού έκαψαν τον έρημο Αιγιαλό, με τις εκκλησίες και τα σπίτια του, πολιορκήσαν ασφυκτικά το Κάστρο από τέσσερις πλευρές. Οι κάτοικοι του νησιού, με αρχηγό τον εξαίρετο και ηρωικό προβλεπτή Παύλο Contarini, απόκρουσαν όλες τις λυσσασμένες επιθέσεις της κυκλωτικής πολιορκίας των Τούρκων,

⁵⁷ Κ. Ν. Σάθα ό. π, τ. 5, (σελ. 124)

⁵⁸ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 23)

επιχειρώντας συνάμα επάλληλες αιφνιδιαστικές εξόδους των αήττητων Ελλήνων καβαλάρηδων *stradioti*. Ένα μήνα σχεδόν αργότερα οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να λύσουν την πολιορκία του Κάστρου και να φύγουν ντροπιασμένοι από τη Ζάκυνθο⁵⁹.

Τα οχυρωματικά έργα του Κάστρου, ύστερα από κάθε μεγάλο σεισμό, αναθερμαίνουν το ίδιο αιώνιο παράπονο των ντόπιων, που υπερασπίζονται αδιάκοπα και ηρωικά τα τείχη: Θέλουν μια επισκευή οριστική, με κατάλληλα οικοδομικά υλικά, που θα αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τον καταστροφικό Εγκέλαδο και την αναπότρεπτη φθορά του χρόνου.

Μαζί με τους σεισμούς και τις εχθρικές επιδρομές, πρέπει να αναφέρω και τη μάστιγα των πυρκαγιών του Κάστρου. Η τραγικότερη εκδηλώθηκε το φθινόπωρο του 1636. Μέσα στους αλλεπάλληλους σεισμούς εκείνου του καιρού, που ρήμαξαν όλα τα σπίτια του τόπου, πήρε φωτιά η μπαρουταποθήκη του Κάστρου και σκοτώθηκαν αρκετοί άνθρωποι⁶⁰.

Με την έναρξη του μεγάλου Κρητικού πολέμου το Μάη του 1645, φτάνουν στη Ζάκυνθο, απεσταλμένοι της ενετικής κυβέρνησης, ο γενικός προνοητής θάλασσας Ιωάννης Βαπτιστής Grimani, ο πολέμαρχος (στρατηγός) Gildas και πολλοί μηχανικοί, με σκοπό την καλύτερη οχύρωση του Κάστρου. Ο Grimani εγκαταστάθηκε στο μέγαρο του προβλεπτή και ανέλαβε την επίβλεψη της κατασκευής των οχυρωματικών έργων του Κάστρου, το οποίο τώρα αποκτά την ανθεκτική εκείνη οχύρωση, που θα το προστάτευε όχι μόνο από τις επιθέσεις του εχθρού, αλλά και από τους καταστρεπτικούς σεισμούς⁶¹.

⁵⁹ Ν. Κονόμος: Ιστορικές σελίδες και ανέκδοτα κείμενα (1571-1821), Αθήνα 1971, 6. 7

⁶⁰ Marcello Bonito: Terra Tremante, Napoli 1891

⁶¹ Ντίνος Κονόμος: Ζάκυνθος, Καστρόλοφος και Αιγιαλός, Αθήνα 1979, (σελ. 25-26)

Στο προσεισμικό Αρχαιοφυλακείο Ζακύνθου, υπήρχαν ογκώδεις φάκελοι εγγράφων αναφερομένων στην οχύρωση του Κάστρου, που συνοδεύονταν με σχέδια , διαγράμματα κ. α. Από την ανεκμετάλλευτη αυτή συγκομιδή, που ερεύνησε ο Π. Χ. Ζώης ελάχιστα μόνο πράγματα ήρθαν στο φως της δημοσιότητας. Κι ενώ οι φάκελοι αυτοί , μαζί με πολλούς άλλους έγιναν στάχτη τον Αύγουστο του 1953, ότι περίσσεψε του Π. Χ. Ζώη αποτελεί αναντικατάστατη πηγή. Ανάμεσα στα άλλα αναφέρει ότι το έτος 1645 η ενετική κυβέρνηση έστειλε στη Ζάκυνθο τον γερουσιαστή Γρυμάνη ως γενικό διοικητή μαζί με τον πολέμαρχο Gildas και πολλούς μηχανικούς οι οποίοι εκείνες τις δύσκολες μέρες διέταξαν την κατασκευή των τριών πυλών του οχυρώματος και τις ογκώδεις επάλξεις καθώς και άλλα έργα. Την 8^η Ιανουαρίου 1647, με δημόσια προκήρυξη, ο έκτακτος προβλεπτής Ζακύνθου Ιερώνυμος Βέμβος προσκάλεσε όλους τους κτίστες να συμμετάσχουν στη δημοπρασία οχυρώσεως του φρούριου. Την κατασκευή του έργου, κλήθηκε να αναλάβει ο αρχιτεχνίτης Αντώνης Σέρβος έναντι αμοιβής 500 ρεαλίων, μετά τους σχετικούς προϋπολογισμούς που έγιναν από τον μηχανικό Verneda και άλλους πραγματογνώμονες.

Κατά το σχέδιο του μηχανικού, το οχύρωμα έπρεπε να κατασκευαστεί εντός δύο μηνών από την ημέρα της δημοπρασίας και διετεθήσαν γι'αυτό, 15 εργάτες την ημέρα. Η περιφέρεια του έργου, είχε συνολικό μήκος 30 μέτρα. Το μεν ύψος του τείχους από το μέσο της πρόσοψης ήταν 6 μέτρα, το δε πάχος του κατά το βάθος του θεμελίου 3, 5 μέτρα και κατά την επιφάνεια του 1, 5 μέτρα. Η κλίση του τείχους ήταν ένα μέτρο ανά τέσσερα μέτρα ύψος και οι τάφροι απέχουν μεταξύ τους 3 μέτρα από την επιφάνεια του θεμελίου. Το πάχος τους ήταν 60 εκατοστά και το πλάτος τους 1, 5 μέτρα. Οι εξωτερικές προσόψεις του οχυρώματος έπρεπε να έχουν όλες

ακρογωνιαίους λίθους με υδρορροές. Η υποχρέωση του εργολάβου έληγε μετά την αποπεράτωση της εργασίας. Σε περίπτωση που το έργο, λόγω κακής κατασκευής, καταστρέφονταν, ο εργολάβος είχε την υποχρέωση να κατασκευάσει ξανά το οχύρωμα.

Ας δούμε τώρα, ποιές είναι οι οχυρώσεις που μνημονεύονται στην πολύτιμη ανακοίνωση του Ζώη. Σύμφωνα με αυτή υπήρχε ο μεγάλος προμαχώνας της βορειοανατολικής πλευράς με είσοδο (πύλη) που οδηγούσε στην ρίζα του Καστρόλοφου. Στο άκρο της της βορειοδυτικής πλευράς των τειχών, υπήρχε το έρεισμα της γωνίας Μινώτου. Στη δυτική γωνία (οχύρωμα) βρισκόταν το μεγάλο «Pozzeto» (πηγάδι). Η νοτιοανατολική άκρη του Κάστρου έχει και την κύρια ονομασία του, που πήρε από τα χρόνια της Ενετοκρατίας «Bastion San Marco»(Προμαχώνας Αγίου Μάρκου). Εκεί ανέμιζε, σ'όλο το διάστημα της ενετοκρατίας, η παντιέρα του Αγίου Μάρκου. Τέλος, στη ανατολική πλευρά υπάρχει το οχύρωμα , με την πύλη και την καμπάνα, που ξαναχτίζεται το 1647 παίρνοντας το όνομα του προβλεπτή Αμβρόσιου Bembo.

Η πύλη του «οχυρώματος Μπέμπου», με την καμπάνα, οδηγούσε, παλαιότερα, στον Αιγιαλό και κλείστηκε οριστικά το 1738, όταν ο δρόμος εκείνος καταστράφηκε. Πάνω από την όμορφη και κλεισμένη αυτή πύλη, που σώθηκε από όλους τους μεταγενέστερους σεισμούς (ακόμα και του 1953) είναι χαραγμένες οι εξής επιγραφές:

FRANCISCI MOLINO DVCIS SERENISSIMIS AVSPICCIIS
IO. BAPT. GRIMANI PROV. GNALIS. PRAECELETI SOLERTIA
ANT. BARBADICI PROV. VICILANTIA INCOLAR. SVMPTV ET
OPERE
REVELLINVS PHIL. BESSETI. D. VERNEDA.
BARBADICVS ERECTVS INGENIO
anNO DNI mDCXXXVI⁶².

Από τις επιγραφές αυτές μαθαίνουμε και τα ονόματα των μηχανικών και αρχιτεκτόνων του οχυρωματικού εκείνου έργου, αληθινού μνημείου της τοπικής ιστορίας. Όσο για τους ντόπιους, που εργάστηκαν εκείνο τον καιρό στα τείχη και τα οχυρώματα, ήταν οι ίδιοι πάντα «μάρτυρες» αγγαρευμένοι χωρικοί, χωρίς καμία αμοιβή⁶³!

Νέος τρομερός σεισμός το Μάρτη του 1664 καταστρέφει ένα μεγάλο μέρος από τη δυνατή οχύρωση του Κάστρου εκείνης της εποχής. Η Κοινότητα Ζακύνθου, με απόφαση της, ψηφίζει δαπάνη 1500 δουκάτων, για την επισκευή των τειχών, που εγκρίνεται από την κυβέρνηση της Βενετίας με δουκικό διάταγμα το Μάη του 1664. Το Κάστρο ξαναχτίζεται και είναι τώρα «λαμπρά οχυρωμένο με πυροβόλα», όπως αναφέρεται στην περιγραφή της Ζακύνθου, που έκαναν οι περιηγητές Spon και Wheler το 1675⁶⁴.

Ένας άλλος εχθρός του καστρόλοφου ήταν οι αλληπάλληλες ζημιές του από τους ίδιους τους ντόπιους. Η ανάγκη έσπρωχνε πολλούς να βγάζουν πέτρες από την πλαγιά, ενώ ταυτόχρονα

⁶² Daniel Quinn Των τελευταίων αιώνω επιγραφαί Ζακυνθιακαί, περ. «Αρμονία» Αθήνα 1902 τ. 3. (σελ. 556-557)

⁶³ Ν. Κονόμος, ό. π (σελ30)

⁶⁴ Voyage d'Italie, de Grece et du Levant fait aux annees 1675 Par Jacob Spon et George Wheler, Amsterdam 1679.

καλλιεργούσαν ολόγυρα το έδαφος έως τους πρόποδες του Καστρόλοφου. Παρ'όλες τις αυστηρές διαταγές των γενικών και των τοπικών προβλεπτών, η αξίνα και το φτυάρι των ακαταπόνητων ιδιοκτητών γαιών της περιοχής του Καστρόλοφου, εξακολουθούσαν ασταμάτητα το καταστροφικό τους έργο⁶⁵.

Το καινούργιο . . . ξύπνημα του Εγκέλαδου στις 22 του Οκτώβρη του 1791, σκόρπισε παντού ερείπια και πένθος. Ο τρομερός εκείνος σεισμός , όπως αναφέρει σε ειδική πραμάτεια του ο ντόπιος (φυσικομαθηματικός) άρχοντας Νικόλαος Σιγούρος δε Σύλλας, είχε σαν επίκεντρο του. . . το ίδιο το Κάστρο. Έτσι γκρεμίστηκαν τα δυτικά τείχη, οικήματα και η αποθήκη πολεμοφοδίων του Κάστρου. Ο σεισμός αυτός προξένησε μεγάλες καταστροφές στο Νησί και στοίχισε τη ζωή αρκετών ανθρώπων⁶⁶.

Με την πτώση της Ενετοκρατίας και τον ερχομό των δημοκρατικών Γάλλων στη Ζάκυνθο, κατεβαίνει από τον προμαχώνα του Αγίου Μάρκου η σημαία του φτερωτού λιονταριού και ανεβαίνει η γαλλική στις 17 Νοεμβρίου του 1797.

Στις 28 Οκτωβρίου του 1798 κατεβαίνει η γαλλική σημαία. Στη θέση εκείνη ανεμίζουν τώρα οι σημαίες των ρωσο-τούρκων, που είναι οι νέοι κυρίαρχοι του Νησιού.

Σύμφωνα με δύο ανέκδοτες έως τώρα εκθέσεις του τότε Ρώσου διοικητή της Ζακύνθου μέσα στο Κάστρο εκείνο τον καιρό υπήρχαν 22 βαρέλια μπαρούτης και 28 κανόνια διαφόρου τύπου και διαμετρήματος.

⁶⁵ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 32)

⁶⁶ Ν. Κονόμος Ζακυνθινά Χρονικά (1485-1953) (σελ. 128)

Στις 8 Φεβρουαρίου του 1801, η επανάσταση του Αντώνιου Μαρτινέγκου κατεβάζει από το Κάστρο, μέσα σε ένα πανδαιμόνιο πυροβολισμών, τις δύο σημαίες των ρώσο-τούρκων και στη θέση τους ανεβάζει την εγγλέζικη παντιέρα. Ύστερα όμως από εφτά μήνες, οι Άγγλοι κατεβάζουν τη σημαία τους και ανεβάζουν εκείνη της Επτανήσου Πολιτείας. Είναι φανερό πια πως η μακραίωνη και πολύπαθη οχύρωση του Κάστρου παραδίνει τη σκυτάλη της στα χέρια των καινούργιων αφεντικών, των Άγγλων⁶⁷. Ωστόσο ένας καινούργιος ήλιος ανατέλλει απέναντι, από το Κάστρο στο Χελμούτσι. Ο Έλληνας τυμπανιστής της φρουράς τον υποδέχεται κάθε πρωί στο Κάστρο του Τζάντε, με την προσδοκία ενός ελεύθερου αύριο.

Οι Άγγλοι επισκέυασαν την οχύρωση του Κάστρου καθώς και το δρόμο του το 1812. Στο φρούριο εγκαταστάθηκε μόνιμη αγγλική φρουρά, που έγινε κυρία όλων των οικοδομών του.

Τέλος, όταν ήρθε το πλήρωμα του χρόνου, υψώθηκε στο Κάστρο η γαλανόλευκη στις 21 Μαΐου του 1864, σκορπώντας ενθουσιασμό και συγκίνηση στην αγωνιστική ψυχή της Ζακύνθου, που πάλεψε σκληρά με την αγγλική «προστασία» για την αποκατάσταση των εθνικών δίκαιων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ύστερα από την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα άρχισε ο αφανισμός του Κάστρου. Το καλοκαίρι του 1872, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να εκθέσει το Κάστρο σε δημοπρασία. Από το 1864 έως το 1886 έγιναν στη Ζάκυνθο 640 σεισμοί! Τα τείχη του Κάστρου (που δεν χρειάζονταν τώρα για καμία άμυνα) έμεναν όρθια. Οι σεισμοί όμως του 1893 έριξαν μέρος από τις ανατολικές και δυτικές επάλξεις⁶⁸.

⁶⁷ Ν. Κονόμος Ζάκυνθος Καστρόλοφος και Αιγιαλός (σελ. 34)

⁶⁸ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 38)

Υστερα ήρθε η σιωπή και η λήθη. Τείχη, επάλξεις, προμαχώνες και πολεμίστρες⁶⁹ διαβρώθηκαν και χορτάρισαν. Τα κανόνια του Κάστρου σκούριασαν και μεταφέρθηκαν στο λιμάνι για να δένουν τα καράβια.

Οι σεισμοί του 1953 ρήμαξαν ακόμα μια φορά την επιβλητική ομορφιά του Κάστρου, χωρίς όμως και να την αφανίσουν⁷⁰.

⁶⁹ Ας προσθέσω εδώ κάτι που ξέχασα να αναφέρω πιο πάνω. Το κάστρο είχε πολλές υπόγειες οχυρώσεις και κρύπτες, που ακόμα μένουν άγνωστες και ανεξερεύνητες.
⁷⁰ Η συγκόλληση ορισμένων οχυρώσεων (όπως εκείνες του 1506), που μένουν απείραχτες, θα μπορούσε να εξηγηθεί από το γεγονός ότι κατασκευάστηκαν πιθανότατα με πορτσολάνα και ασπράδι αυγού όπως αναφέρει ο Ν. Κονόμος.

3. Εκκλησίες και Μοναστήρια του Κάστρου

Η μεσαιωνική πόλη του Κάστρου διαμορφώθηκε από ιστορική και τοπογραφική αναγκαιότητα. Τα τείχη της αποτελούσαν αιώνιο πλαίσιο μιας ακανόνιστης και περιορισμένης οικιστικά έκτασης, με στενούς δρόμους και σπάνιους ελεύθερους χώρους. Σε αντίθεση με τον Αιγιαλό, που άρχισε από νωρίς να επεκτείνεται με επιχωματώσεις, ο οικισμός του Κάστρου ασφυκτιούσε αδιάκοπα μέσα στην οχύρωση του. Ωστόσο, η αρκετά ευρύχωρη μεσαιωνική πόλη του Κάστρου έσφυζε ολόκληρη από αγωνιστική και δημιουργική ζωή, που εκδηλώθηκε ιδιαίτερα με την ίδρυση και το στολισμό διαφόρων εκκλησιών και μοναστηριών⁷¹.

Στα τελευταία χρόνια της κυριαρχίας των Τόκκων υπήρχαν μέσα στο Κάστρο εκκλησίες και μοναστήρια, που αν και έπαθαν μεγάλες καταστροφές από την επιδρομή των Τούρκων το Σεπτέμβρη του 1479, ανακαινίσθηκαν αργότερα και ακόμα στολίστηκαν, σε διάφορες χρονικές περιόδους, με θαυμαστά έργα τέχνης.

Ας δούμε, λοιπόν, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, που υπήρχαν ή κτίστηκαν μέσα στο Κάστρο στα τελευταία χρόνια των Φράγκων, στα πρώτα χρόνια της Ενετοκρατίας και αργότερα, για να σταθούν αληθινοί φάροι της Ορθοδοξίας και του Γένους. Βέβαια, η αναφορά σε αυτές τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, είναι γεμάτη από ελλείψεις και χάσματα, που άφησε πίσω του ο χρόνος και η αμυαλιά των ανθρώπων.

⁷¹ Ν. Κονόμος, Ζάκυνθος, Καστρόλοφος και Αιγιαλός, σελ. 39.

α. Σωτήρας ή Παντοκράτορας ή «Domo» ή San Salvatore

Βυζαντινός ναός στην βορειοδυτική πλευρά του κάστρου, που χρησιμοποιήθηκε αργότερα (13^{ος} αιώνας) ως μητροπολιτικός ναός των Λατίνων εξουσιαστών της Ζακύνθου. Από τα σωζόμενα σήμερα ερείπια της εκκλησίας, που είναι γνωστή με την επωνυμία «Domo» (ή San Salvatore) ο αρχαιολόγος Π. Λ. Βοκοτόπουλος επισημαίνει δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις του μνημείου. Ο ίδιος αναφέρει παρακάτω, ανάμεσα στα άλλα ότι οι διπλές στρώσεις τούβλων θυμίζουν μνημεία της δεύτερης πενηνταετίας του 12^{ου} και της πρώτης του 13^{ου} αιώνα⁷².

Μετά τη διενέργεια μικρής σε έκταση ανασκαφικής έρευνας ανακαλύφθηκαν: ανατολικά η γένεση της κεντρικής ημικυκλικής κόγχης του ιερού με τοιχογραφίες, έργα του 12^{ου} αιώνα, που παριστάνουν στο πάνω μέρος το Χριστό ευλογώντας με τα δύο χέρια και από κάτω τους Αγίους Κοσμά και Δαμιανό⁷³. Επίσης βρέθηκαν οι βαθμίδες του ιερού βήματος, μικρά τμήματα ψηφιδωτού δαπέδου και μικρό όρυγμα μέσα στο οποίο υπήρχαν υπολείμματα ξύλινου κιβωτίου με οστά, τα οποία ήταν λείψανα δύο αγίων σε μέταλλο, τοποθετημένα στο εσωράχιο της τοξωτής πόρτας από το ιερό στην πρόθεση του ανατολικού τμήματος του ναού⁷⁴.

Ο ναός, σύμφωνα με τα νέα ανασκαφικά δεδομένα, στην πρώτη πιθανότητα οικοδομική φάση του, φαίνεται ότι είχε το ρυθμό του σταυροειδούς εγγεγραμμένου μετά χορών, εκτός δηλαδή από την ανατολική κόγχη υπήρχαν ακόμη δύο, η βόρεια και η νότια, η οποία και σώζεται. Αριστερά και δεξιά από το ιερό υπήρχαν η πρόθεση και το

⁷² Π. Λ. Βοκοτόπουλος, Η Βυζαντινή Τεχνη στα Επτάνησα, Κερκυραϊκά χρονικά 15 (1970), σελ. 158.

⁷³ Π. Λ. Βοκοτόπουλος ο. π. σελ. 159

⁷⁴ Ν. Κονόμος ο. π. σελ. 42

διακονικό, το οποίο επίσης σώζεται. Ο τύπος αυτός θυμίζει καθολικό μοναστηριών κυρίως του Αγίου Όρους, πράγμα που πιθανώς να δείχνει ότι ο ναός ήταν το καθολικό μονής⁷⁵.

β. Άγιος Φραγκίσκος του τάγματος των μινωριτών

Η δυτική εκκλησία και το μοναστήρι του Αγίου Φραγκίσκου (chiesa e Convento di san Francesco dei pardi Minori Conventuali), που βρισκόταν άλλοτε στο νότιο άκρο του Κάστρου και σε μικρή απόσταση από τη λατινική μητρόπολη του Σωτήρα, χτίστηκε από τους Τόκκους στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Στο μοναστήρι της, είχαν κοινόβιο οι Μινωρίτες και αργότερα έμεναν σ' αυτό οι Λατίνοι επίσκοποι Ζακύνθου-Κεφαλλονιάς⁷⁶. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως το χώρο του Ιερού και ένα τμήμα του κυρίως ναού που σώζονται ελάχιστα πάνω από τη στάθμη της θεμελίωσης. Το υπόλοιπο τμήμα του ναού, αν δεν έχει καταστραφεί ολοσχερώς, βρίσκεται κάτω από μεταγενέστερες κατασκευές της περιόδου της Αγγλοκρατίας. Στο μεγάλο ναό του Αγίου Φραγκίσκου, έναν από τους κύριους καθολικούς ναούς του Φρουρίου, βρέθηκαν τάφοι κάτω από το επίπεδο του δαπέδου, που δυστυχώς δεν σώζεται. Έτσι επιβεβαιώνεται η πληροφορία ότι στον Άγιο Φραγκίσκο είχαν ταφεί διακεκριμένοι καθολικοί (Salvator, 1904)⁷⁷.

Πάνω από την κεντρική είσοδο του λαμπρού οικοδομήματος της εκκλησίας (τρύκλιτη, μεγάλη, βασιλική) πρόβαινα το πέτρινο ανάγλυφο οικόσημο των Τόκκων. Το μοναστήρι επίσης κάλυπτε αρκετό χώρο και ήταν ένα ευρύχωρο κτήριο, που στάθηκε αργότερα σημαντικό

⁷⁵ Εταιρία Ζακυνθινών Σπουδών, Α συνέδριο, οι οικισμοί της Ζακύνθου, Αθήνα 1993 (σελ. 126)

⁷⁶ Π. Χιώτης Ιστορικά Απομνημονεύματα της Ζακύνθου, τ. 2^{ος} (σελ. 533)

⁷⁷ Εταιρία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 128)

μορφωτικό κέντρο του Κάστρου και χρησιμοποιήθηκε σαν δημόσιο σχολείο της Κοινότητας. Εκεί διδάσκονταν η ελληνική φιλοσοφία και φιλολογία από διορισμένους δασκάλους, Έλληνες και ξένους.

Στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, μαζί με όλες τις εκκλησίες και τα οικοδομήματα του Κάστρου, κατασχέθηκε και η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου, που χρησίμευσε σαν μπαρουταποθήκη! Ύστερα από την ένωση και με το πέρασμα του χρόνου, και πριν καταστραφούν όλα με τους σεισμούς του 1953, η εκκλησία και το μοναστήρι του Αγίου Φραγκίσκου στο Κάστρο είχαν αφανιστεί εντελώς⁷⁸.

γ. Αγία Βαρβάρα

Βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του Κάστρου, πολύ κοντά στις γνωστές σήμερα ως φυλακές. Ήταν καθολικός ναός, αφιερωμένος στην Αγία Βαρβάρα, προστάτιδα του πυροβολικού και την είχε χτίσει (άγνωστο πότε) η αδελφότητα των Βομβαρδιστών. Η εκκλησία ήταν σχεδόν ερειπωμένη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Υπήρχε απόφαση των τότε ολιγάριθμων δυτικών του Νησιού ν'ανακαινισθεί και για το σκοπό αυτό κατατέθηκαν όλα τα κειμήλια της στα χέρια του Νικολού Ρενώ το 1805. Ωστόσο δεν ξαναχτίστηκε η εκκλησία κι εξαφανίστηκαν και αυτήνής ακόμα τα ερείπια.

Μετά από ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκε μικρή μονόκλιτη βασιλική, με αβαθή κόγχη του ιερού, προσανατολισμένη νότια, με πλακόστρωτο δάπεδο, που σώζεται κατά το ήμισυ περίπου. Στην εσωτερική πλευρά του ανατολικού τοίχου της αποκαλύφθηκε κατασκευή για τη συλλογή των όμβριων υδάτων⁷⁹.

⁷⁸ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 45)

⁷⁹ Εταιρία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 128)

δ. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Όπως είναι γνωστό από την ιστορία, ο βασιλιάς των Βανδάλων Γιζέριχος έκαψε και λεηλάτησε τη Ζάκυνθο αιχμαλωτίζοντας πεντακόσιους ντόπιους πρόκριτους. Φεύγοντας η αρμάδα του από το Νησί κι ενώ περνούσε την Αδριατική έσφαξε τους πεντακόσιους αιχμαλώτους κι έριξε τα σώματα τους στο πέλαγος⁸⁰. Η σφαγή εκείνη που έγινε στις 29 Αυγούστου του 466 μ. Χ. συγκλόνησε όλο τον κόσμο και ιδιαίτερα τη Ζάκυνθο. Έτσι ορίστηκε στο Νησί η 29^η Αυγούστου, επέτειος της αποτομής της κεφαλής του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και αργότερα ο Κάρολος Β΄ Τόκκος, έχτισε στο Κάστρο της Ζακύνθου την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου⁸¹.

Πριν από την ανασκαφική έρευνα μόνο τμήματα του βόρειου και του νότιου τοίχου ήταν ορατά. Σήμερα έχουν αποκαλυφθεί όλοι οι τοίχοι του ναού, σε ύψος που κυμαίνεται από μισό μέχρι και δύο μέτρα. Επίσης έχουν βρεθεί μεγάλο μέρος της πλακόστρωσης, εσωτερικά, και τα πρώτα σκαλοπάτια που οδηγούσαν πιθανόν στο γυναικωνίτη. Στη βόρεια πλευρά βρέθηκαν πολλές ταφές, και στη νότια ίχνη από κτίσματα και από την εξωτερική σκάλα που οδηγούσε στο ναό. Αποκαταστάθηκαν ενμέρει τα θυρώματα και συλλέχθηκαν όλα τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού, κάποια από τα οποία αποτελούσαν και το γλυπτικό του διάκοσμο. Χαρακτηρίζονται από την άριστη και εντυπωσιακή επεξεργασία της πέτρας, γεγονός που αποδεικνύει και τη σπουδαιότητα που είχε δοθεί στο μνημείο. Τα αρχιτεκτονικά αυτά μέλη αποτελούν ένα θαυμάσιο σύνολο για τη

⁸⁰ Λ.Χ. Ζώη Λεξικό Ζακύνθου (β' έκδοση) (σελ. 129)

⁸¹ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 48)

μελέτη του γλυπτικού διακόσμου των ναών κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας⁸².

ε. Ναός Υπεραγίας Θεοτόκου Λαουρένταινας

Περιώνυμη εκκλησία της υπεραγίας Θεοτόκου Λαουρένταινας που βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του Κάστρου. Υπήρχε από μίαν άγνωστη εποχή και πιθανότατα ήταν αρχικά βυζαντινή. Η εκκλησία μνημονεύεται σε έγγραφο του 1478 και πήρε την ονομασία της από την ομώνυμη εικόνα της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, που μετακόμισε στη Ζάκυνθο ύστερα από την άλωση της Κωνσταντινούπολης.

Η εκκλησία αυτή, στολισμένη άλλοτε με μοναδικά έργα τέχνης, είναι δεμένη με την ιστορία της Ζακύνθου. Μεγάλα τοπικά γεγονότα, εκκλησιαστικά, πολεμικά και κοινωνικά, στενοί συγγενείς του Προστάτη Ζακύνθου Αγίου Διονυσίου, γόνοι επιφανών βυζαντινών οικογενειών, καθώς επίσης άλλοι γνωστοί κληρικοί, αγωνιστές, καλλιτέχνες και λόγιοι, άφησαν έντονα και ανεξίτηλα τη σφραγίδα τους στην ιστορία της περιώνυμης αυτής εκκλησίας⁸³.

Η μονόκλιτη βασιλική της Θεοτόκου Λαουρένταινας αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά μετά τις ανασκαφές. Στην εξωτερική πλευρά του νοτιοδυτικού τοίχου της υπάρχει πλακόστρωτος διάδρομος, που συγκλίνει προς το εσωτερικό. Η κατάσταση αυτή όπως και της Αγίας Βαρβάρας, αποτελούν θαυμάσια δείγματα κατασκευών απορροής των όμβριων υδάτων⁸⁴.

⁸² Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 130)

⁸³ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 56)

⁸⁴ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 130)

Το 1665 η βενετική Γερουσία παραχώρησε την εκκλησία της Θεοτόκου Λαουρένταινας στον επιφανή αγιογράφο και ήρωα του Κρητικού πολέμου Φιλόθεο Σκούφο. Από τότε ο μεγάλος αυτός Κρητικός εγκαταστάθηκε στη Ζάκυνθο, όπου πρόσφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες στην ανακαίνιση και το στολισμό της ιστορικής αυτής εκκλησίας, διακοσμώντας την ανάμεσα στα άλλα με θαυμάσιες τοιχογραφίες. Σπαράγματα των τοιχογραφιών αυτών βρέθηκαν κατά τη διενέργεια της ανασκαφής.

στ. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος

με την ανασκαφική έρευνα του φετινού καλοκαιριού αποκαλύφθηκε ο ναός του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου, στο μέσο περίπου της βόρειας πλευράς του Φρουρίου, μετά την Τρίτη πύλη. Ιδρυτής ήταν ο Ιωάννης ο Μακρής πρωτοσπαθάριος που ήρθε στη Ζάκυνθο το 1486 και έχτισε την εκκλησία, που αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες συνοικίες του Κάστρου. Η εκκλησία, που γνώρισε αργότερα ιδιοκτήτες εξέχουσες ιερατικές μορφές βυζαντινών οικογενειών, ήταν ετοιμόρροπη στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Όπως αναφέρεται σε συμβόλαιο, το 1662 η οικογένεια Μακρή παραχώρησε την εκκλησία της στο Γεώργιο Μακρυνικόλα, για να σχηματίσει αδελφότητα με την άμεση επίβλεψη του. Έτσι η αδελφότητα (scuola) έχτισε από τα θεμέλια την εκκλησία με λαμπρά έργα τέχνης⁸⁵.

Το γεγονός επιβεβαιώθηκε από την ανασκαφική έρευνα στη βορειανατολική γωνιά του ναού και στην αρχή του βόρειου τοίχου,

⁸⁵ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 63)

πάνω στην αρχική θεμελίωση, υπάρχουν τα ίχνη τόσο του τοίχου της πρώτης κατασκευής, όσο και εκείνων της ανακατασκευής. Οι τοίχοι αυτοί έχουν διαφορετική κατασκευή, με συνέπεια τον εύκολο εντοπισμό τους. Έξω από τον βόρειο τοίχο βρέθηκε μια μαρμάρινη λεκάνη με ανάγλυφο λατινικό (ανισοσκελή) σταυρό, πιθανώς *acquasantiera*. Η ανασκαφική έρευνα συνεχίζεται⁸⁶.

ζ. Ζωοδόχος Πηγή (Χρυσοπηγή)

Η εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής (Χρυσοπηγή) υπήρχε στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, δίπλα στα τείχη της ανατολικής πλευράς του Κάστρου, στην Μπόχαλη, όπου και ο μεσινός προμαχώνας του. Η εκκλησία τούτη στολιζόταν ανέκαθεν με αξιόλογα έργα τέχνης.

Είναι άγνωστο πότε μεταφέρθηκε από την Κρήτη και αφιερώθηκε στην εκκλησία η αρχαία εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, «η Κυρά Χρυσοπηγή». Ο μεγάλος σεισμός της 23^{ης} του Οκτώβρη του 1791 σώριασε σ'ερείπια την εκκλησία, η οποία ξαναχτίστηκε αργότερα και πλουτίστηκε με νέα έργα τέχνης, όπως τα περίφημα αργυρόλυπτα του Διαμάντη Μπάφα, κ. α. Ο σεισμός του 1840 αχρήστευσε τις εκκλησίες της Ζωοδόχου Πηγής και του Αγίου Νικολάου στη Μπόχαλη. Οι επίτροποι συμφώνησαν για την ένωση των περιουσιών των δύο εκκλησιών χτίζοντας στη θέση της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου καινούργια εκκλησία, που της δόθηκε η ονομασία «Η Ζωοδόχος Πηγή και ο Άγιος Νικόλαος». Τελικά επικράτησε στο λαό η ονομασία της εκκλησίας «Χρυσοπηγή»⁸⁷.

⁸⁶ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π. (σελ. 131)

⁸⁷ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ. 66)

4. Κατασκευές και Οικοδομές του Κάστρου

Στην αίτηση της πρεσβείας της Κοινότητας της Ζακύνθου προς τη βενετική γερουσία τον Οκτώβρη του 1508, ανάμεσα στα άλλα αναφέρεται ότι «δεν υπήρχε τότε στο Τζάντε ούτε ασβέστης, ούτε τίποτε άλλο»⁸⁸. Οι διαφεντευτές του Κάστρου, όπως είδαμε πιο πάνω, έχτισαν τα τείχη με λάσπη και πέτρες. Τα ίδια υλικά χρησιμοποίησαν και για την κατασκευή των σπιτιών τους, όταν εγκαταστάθηκαν μέσα στο Κάστρο. Ύστερα από λίγα χρόνια ένας μεγάλος και καταστρεπτικός σεισμός, το 1508, σώριασε τα πάντα. Έτσι έστειλαν εκείνο τον καιρό την πρεσβεία τους στη Βενετία ζητώντας απεγνωσμένα κάποια βοήθεια⁸⁹.

Με την ενίσχυση της μητρόπολης επισκευάστηκαν οι κατοικίες και χτίστηκαν αποθήκες πυρομαχικών και στρατώνες. Το 1517 θα κοπούν πολλά ξύλα από τον Αίνο της Κεφαλλονιάς για το Κάστρο της Ζακύνθου⁹⁰.

Ο καινούργιος οικισμός του Κάστρου μεγαλώνει σιγά-σιγά και πλαισιώνεται, σε διάφορα σημεία της περιφέρειας του, από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, που αποτελούν όχι μόνο τις ενορίες του οικισμού, αλλά και πολιτικά ή πνευματικά κέντρα. Σύμφωνα με την έκθεση του προβλεπτή Μάρκου Basadona, που υπόβαλε στη βενετική γερουσία το 1546, μετά από απογραφή που διέταξε να γίνει (συνολικός πληθυσμός του Νησιού 20. 214 κάτοικοι) μετρήθηκαν μέσα στο Κάστρο 256 σπίτια και 1702 ψυχές, από τις οποίες 248 μάχιμες. Ο ίδιος αναφέρει ότι κατασκεύασε μια μεγάλη δεξαμενή, για ν'αντιμετωπίσει την έλλειψη νερού μέσα στο Κάστρο. Για την κατασκευή εκείνης της

⁸⁸ Κ. Ν. Σάθα Μνημεία Ελ. Ιστορίας τόμος 5 (σελ. 86)

⁸⁹ Ν. Κονόμος Ζάκυνθος, Καστρόλοφος και Αιγιαλός (σελ. 67)

⁹⁰ Σ. Βιάζη Ιστορικά σημειώσεις περί σταφίδος εν Επτανήσω και ιδίως εν Ζακύνθω, περ. «Παυσασός» φυλ. 12 1893 (σελ. 932)

δεξαμενής χρησιμοποίησε τον πρωτομάστορα Τζώρτζη Σερπεντή με αμοιβή 24 δουκάτα⁹¹.

Όπως είναι γνωστό ο **πρώτος** ή **πρωτομάστορας** της συντεχνίας ήταν ο προϊστάμενος της αδελφότητας των τεχνιτών. Ο Τζώρτζης Σερπεντής εκείνο τον καιρό είχε τον επίσημο τίτλο του εκλεγμένου **πρώτου** της αδελφότητας των χτιστάδων. Η παλαιότερη ως τώρα γνωστή χρονολογία της ύπαρξης των αδελφών των κτιστών ήταν το 1573⁹². Είναι φανερό, όμως, ότι η συντεχνία των κτιστών λειτουργούσε στο Νησί πριν από το 1546. Συνεπώς, από τότε είχαν δημιουργηθεί ασβεστοκαμίνια στη διάθεση της συντεχνίας, που βγήκαν απ'τα χέρια της αληθινά τοπικά μνημεία (εκκλησίες και αρχοντικά).

Ο μεγάλος σεισμός του 1554 κατάστρεψε ακόμα μία φορά τη Ζάκυνθο. Οι ιδιοκτήτες των ρημαγμένων ή παραμορφωμένων σπιτιών του Κάστρου στείλανε πρέσβεις στη Βενετία ζητώντας οικοδομική βοήθεια.

Η βενετική κυβέρνηση έδωσε χίλια δουκάτα, για να αγοράσουν ξυλεία και σίδερα, με την υποχρέωση της Κοινότητας Ζακύνθου να επιστρέψει τα χρήματα σε δόσεις μέσα σε τρία χρόνια.

Ο Γάλλος περιηγητής Corlier de Pinon , που έμεινε στη Ζάκυνθο το 1579 για αρκετούς μήνες, γράφει ότι μέσα στο Κάστρο, αριστερά, είναι η κατοικία του Προβλεπτή και στο αριστερό της μέρος το δικαστήριο όλου του Νησιού. Υπάρχουν επίσης πολλές μικρές οικίες απλής κατασκευής⁹³.

Καμιά επίσημη περιγραφή δεν υπάρχει για τα δημόσια οικοδομήματα του Κάστρου, που χτίστηκαν στο διάστημα του 16^{ου}

⁹¹ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ. 69)

⁹² Λ.Χ. Ζώη Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι, εν Ζακύνθω 1893(σελ. 78)

⁹³ Κ. Καιροφύλα Η Ζάκυνθος κατά το 1579 περ. «Ιόνιος Ανθολογία», ό. π (σελ. 304)

αιώνα . Οι πληροφορίες για την ύπαρξη τους είναι πολύ λίγες, ενώ ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά για την αρχιτεκτονική τους μορφή, εσωτερική και εξωτερική. Αν και είχαν διασωθεί προσεισμικά διάφορα οικοδομήματα του 16^{ου} αιώνα στην κάτω πόλη του Αιγιαλού, παρουσίαζαν αρκετές διαφορές από τ'αρχικά, όπως πρωτοχτίστηκαν. Τα κτίρια εκείνα είχαν επισκευαστεί σε διάφορες εποχές, αλλάζοντας αρχιτεκτονική έκφραση και μορφή στο διάστημα της μακραίωνης σεισμικής τους ύπαρξης⁹³.

Μια από τις μόνιμες μικρές λεπτομέρειες που χαρακτήριζε τα σπίτια της εποχής εκείνης του Κάστρου και διατηρήθηκε ως τις μέρες μας ήταν η καπνοδόχος τους. Η παλιά παράδοση της καπνοδόχου (του ονομαστού «φουγάρου») των σπιτιών της Ζακύνθου στάθηκε αφορμή για μια ευφάνταστη και σε ποικίλα σχήματα προσωπική δημιουργία του τοπικού λαϊκού μάστορα. Όχι μόνο στα αρχοντικά, μα ιδιαίτερα στα λαϊκά , τα αστικά και τα χωριάτικα σπίτια. Όμως για την καπνοδόχο του σπιτιού εκείνης της εποχής ήταν υποχρεωμένος ο ντόπιος ιδιοκτήτης του να πληρώνει στο δημόσιο φόρο οικοδομώς, ονομαζόμενο «κυρολόγιο» ή «καπνιάτικο» (livelli di case ή fumatico). Το «κυρολόγιο» με το βασικό δόσιμο της δεκάτης, επιβαλλόταν από τους ξένους κυρίαρχους στους κατοίκους του Νησιού σ'όλο το διάστημα της Ενετοκρατίας.

Ας ρίξουμε τώρα μια ματιά στα οικοδομήματα του Κάστρου, που μνημονεύονται σ'έγγραφα ή σπάνια δημοσιεύματα. Από τα πρώτα δημόσια κτήρια , που χτίζονται μέσα στο Κάστρο, είναι στρατώνες, μπαρουταποθήκες, αποθήκες όπλων και τροφίμων, φυλακές και γήπεδα. Άλλα δημόσια κτήρια του Κάστρου είναι το Σχολείο της Κοινότητας, το Δικαστήριο του Νησιού και το Αρχαιοφυλάκειο.

Όσο αφορά το διοικητήριο και τον στρατώνα, πρόκειται για δύο μεγάλα επιμήκη κτίρια , τα οποία σχηματίζουν ορθή γωνία χωρίς να εφάπτονται μεταξύ τους και είναι χωρισμένα με εσωτερικούς τοίχους σε διαμερίσματα. Το ένα, που βρίσκεται απέναντι από την ενετική πυριδιταποθήκη έχει διαστάσεις 70x10 μέτρα περίπου, και το δεύτερο, που η μια του πλευρά κατασκευάστηκε πάνω στην εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου, έχει διαστάσεις 42x7 μέτρα περίπου. Βοτσαλωτός διάδρομος υπάρχει στο μεγαλύτερο κτίριο. Τα νερά εδώ καταλήγουν στη βορειοανατολική πλευρά, σε μεγάλο, κτιστό με πέτρινες πλάκες, αγωγό, και στη νοτιοδυτική σε πλινθόστικτο, κυκλικής διατομής, αγωγό⁹⁴.

Το Διοικητήριο αρχικά ήταν ένα επιβλητικό και ευρύχωρο οικοδόμημα με μια τεράστια κεντρικά σάλα υποδοχής και γαλαρία. Εκεί συνεδρίαζε το κονσέγιο της Κουμουνίτας (Συμβούλιο της Κοινότητας). Το μεγαλόπρεπο αυτό κτίριο γνώρισε στο διάστημα δύο περίπου αιώνων επίσημους χορούς, θεατρικές παραστάσεις και δεξιώσεις, μουσικές, φιλολογικές και πνευματικές εκδηλώσεις, όπως των Ζακυνθίων Ακαδημαϊκών⁹⁵.

Το επόμενο οικοδόμημα που συναντάμε είναι οι ενετικές φυλακές. Στο χώρο τους, μετά τις αποχωματώσεις που έγιναν και την ανάδειξη των δύο κτισμάτων που τις αποτελούν, διαπιστώθηκε ότι πιθανότατα αυτά ήταν ενωμένα με κοινό διάδρομο και είχαν κοινή είσοδος σε μια τουλάχιστον από τις οικοδομικές φάσεις. Ακόμα, στην ανατολική πλευρά, αποκαλύφθηκε λίθινη κρηπίδα που πιθανώς στήριξε σιδερένιο κικλίδωμα. Καθαρίστηκαν οι στέγες των δύο κτιριακών συγκροτημάτων από όγκο χωμάτων που τις σκέπαζαν και έτσι είναι δυνατή η μελέτη τους από αρχαιολογική άποψη. Αποκαλύφθηκε,

⁹⁴ Εταιρία Ζακυνθινών Σπουδών, Α' Συνέδριο, οι οικισμοί της Ζακύνθου, σελ. 137.

⁹⁵ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ. 71)

επίσης, ένας μεγάλου μήκους τοίχος, ο οποίος ίσως χρησίμευε ως περίβολος των φυλακών⁹⁶.

Στη δυτική πλευρά του Κάστρου βρίσκεται η ενετική πυριτιδαποθήκη. Μετά τους καθαρισμούς που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο, αποκαλύφθηκε η πλακόστρωση του περιβόλου, μπροστά από την εξωτερική είσοδο. Επίσης βρέθηκε λίθινο πλακόστρωτο αυλάκι για την αποστράγγιση των όμβριων υδάτων της αυλής και ίχνη βοτσαλωτού διαδρόμου για τη συλλογή των υδάτων της στέγης, τα οποία διαπιστώθηκε ότι διοχετεύονταν σε δεξαμενή που αποκαλύφθηκε τυχαία μέσα στον περίβολο της αποθήκης. Αναδείχθηκε γενικά το κτίριο με τη διαμόρφωση του εξωτερικού του περιγύρου μετά την απομάκρυνση των μπαζών από τον γκρεμισμένο μαντρότοιχο της αποθήκης. Ανακατασκευάστηκε η στέγη και συντηρήθηκε η τοιχοποιία της. Ο σεισμός του Οκτώβρη του 1988 επέφερε νέες ζημιές στο κτίριο με συνέπεια να σταματήσουν οι εργασίες στερέωσης και συντήρησης, προκειμένου να συσταθεί διεπιστημονική επιτροπή για τη συνολική αντιμετώπιση των προβλημάτων⁹⁷.

Στη βορειοδυτική πλευρά του Κάστρου, ανάμεσα στα τείχη και το ναό του Σωτήρα, ανακαλύφθηκε το Γήπεδο Άγγλων αξιωματικών. Έχει τρεις μόνο πλευρές σε σχήμα Π και η κατασκευή είναι ιδιαίτερα επιμελημένη. Το γήπεδο δεν πρέπει να είχε στέγη, και αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι αποκαλύφθηκε εσωτερικά, στη βορειοδυτική πλευρά του. Θαυμάσια δουλεμένο μαρμάρινο κανάλι για τη συλλογή υδάτων, τα οποία διοχετεύονταν στο εξωτερικό του κτιρίου με άλλο πλινθόκτιστο κανάλι. Ο Salvator είχε εντοπίσει και

⁹⁶ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 131)

⁹⁷ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών (σελ. 135)

αυτό το κτίσμα, που βέβαια είχε επιχωθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες⁹⁸.

Στη βορειανατολική πλευρά του Φρουρίου και κοντά στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, σώζονταν και ήταν ορατά τμήματα μόνο των τοίχων του ισογείου του οικοδομήματος, που πιθανότατα ήταν ο αγγλικός στρατώνας, όπως τον περιγράφει Salvator. Μετά την ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, αποκαλύφθηκε ένα πολύ μεγάλο κτίριο, που έχει διαστάσεις εξωτερικά περίπου 55 μέτρα μήκος και 35 μέτρα πλάτος. Έχει πολλούς εσωτερικούς τοίχους με κατασκευές διαφόρων εποχών.

Χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι ο περιφερειακός βοτσαλωτός διάδρομος, που επίσης χρησίμευε για τη συλλογή των υδάτων της στέγης, που διοχετεύονταν τελικά σε μεγάλους κτιστούς αγωγούς. Βρέθηκε επίσης υπόγεια θολωτή κατασκευή, μάλλον της περιόδου της Ενετοκρατίας, την οποία οι Άγγλοι χρησιμοποιούσαν ως λάκκο απορριμάτων⁹⁹.

Η μνημειακή αντίληψη που επικράτησε στο Κάστρο κατά τη διάρκεια της αγγλικής κυριαρχίας ήταν καθαρά στρατοκρατική και ξένη με την κλίμακα των μέχρι τότε κατασκευών. Βασικός στόχος των Άγγλων ήταν η συλλογή του νερού για τις ανάγκες των στρατευμάτων. Το γεγονός αυτό εξηγεί την ύπαρξη των τόσο επιμελημένων κατασκευών για τη συλλογή των όμβριων υδάτων.

Σ'όλο το διάστημα της ζωής του, ο οικισμός του Κάστρου ήταν χωρισμένος στις εξής συνοικίες: Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, Αγίου Γεωργίου, Αγίου Νικήτα, Αγίου Νικολάου, Παναγίας Λαουρένταινας και Αγίας Μαρίας. Οι συνοικίες αυτές ήταν γεμάτες

⁹⁸ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών (σελ. 135)

⁹⁹ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ.137)

από κίνηση και ζωή. Ύστερα από τον 16^ο αιώνα , υπήρχαν εκεί μαγαζιά κ. λ. π.¹⁰⁰.

Απόδειξη του γεγονότος ότι τα σπίτια του Κάστρου διατηρήθηκαν ανάμεσα στους αιώνες, παρ'όλους τους αλλεπάλληλους καταστρεπτικούς σεισμούς, που άλλαζαν αδιάκοπα την οικοδομική τους μορφή, είναι και η περιγραφή του Ιταλού ζωγράφου και περιηγητή Simone Promardi, ο οποίος έμεινε στη Ζάκυνθο το 1806 και ανάμεσα στα άλλα λέει «. . . Το Φρούριο κατέχει την οχυρή θέση όπου υπήρχε η αρχαία Ζάκυνθος και βρίσκεται επί βουνού απροσπέλαστου απ'όλα τα μέρη. Εντός του Φρουρίου είδα πολλές οικίες τοποθετημένες στη σειρά με δρόμους και κήπους. Οι κατοικίες αυτές χρησιμεύουν ως διαμονή των οικογενειών των στρατιωτών της φρουράς, η οποία τότε αποτελείτο από Ρώσους (1806), σήμερα δε που γράφω (1819) από Άγγλους. Οι οικίες αυτές ανέρχονται τουλάχιστον σε 300. Υπάρχει επίσης και ένας καθολικός ναός (του Σωτήρος). Τα τείχη τα περιβάλλοντα το Φρούριο είναι πολύ καλά. Πλήν τούτου προστατεύεται από πολύ πυροβολικό και ισχυρή φρουρά... »¹⁰¹.

Όλα τα οικοδομήματα του Κάστρου έπαθαν μεγάλες ζημιές από τους σεισμούς του 1636 (όταν πήρε φωτιά η μπαρουταποθήκη), του 1742, του 1746 και του 1767. Ο σεισμός του Οκτώβρη του 1791, ανάμεσα στις άλλες καταστροφές του, σώριασε σε ερείπια το «παλάτσο του πρεβεδούρου» και το Αρχαιοφυλάκειο του Κάστρου¹⁰².

Από μακροσκελή έκθεση του «πρώτου» ή «πρωτομάστορα» της συντεχνίας των κτιστών Αντώνη Σέρβου προς το Ρεγκιμέντο (Διοίκηση) του Νησιού με χρονολογία 7 Μαρτίου 1645, προκύπτει ότι εκείνο το καιρό υπήρχαν μέσα στο Κάστρο πηγές και φρέατα που

¹⁰⁰ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 74)

¹⁰¹ Κ. Καιροφύλα Η Ζάκυνθος, όπως την είδαν οι περιηγητές, »Ημερολόγιο της Μ. Ελλάδας» Αθήνα 1930 (σελ. 190)

¹⁰² Λ.Χ. Ζώη Οι εν Ζακύνθω σεισμοί, περ. »Αι Μουσai» 1893, φυλ. 12 (σελ. 177)

είχαν ανάγκη από άμεση συντήρηση για την απαραίτητη διατήρηση τους. Ο κατάλογος των πηγών και φρεάτων είναι μεγάλος. Μερικές από αυτές :

Η δεξαμενή στο πάνω μέρος της δυτικής εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου, βάθους 3, 5 μέτρων. Περιείχε νερό δύο ποδών και χρειαζόταν δαπάνη 30 ρεαλίων για τον καθαρισμό της.

Το πηγάδι , που βρισκόταν δίπλα στην εκκλησία της Θεοτόκου Λαουρενταίνας, με νερό πηγαίο, βάθους 13 μέτρων, απαιτούσε δαπάνη 60 ρεαλίων.

Η δεξαμενή κοντά στο κτίριο των φυλακών, βάθους 4 μέτρα, με ενάμιση μέτρο νερό.

Η δεξαμενή του Dell'Acquilla, βάθους 4 μέτρα και δύο μέτρα νερό.

Η δεξαμενή της αρχοντικής οικογένειας Παΐδη, βάθους 5 μέτρων ξερή, απαιτούσε δαπάνη 20 ρεάλια.

Η «στέρνα σση Τρεις Πόρτες του Κάστρου», γεμάτη από χώματα και πέτρες, χρειαζόνταν έξοδα 20 ρεάλια.

Το «πηγάδι του Τσιταντίνου», βάθους δύο μέτρων με νερό μισό μέτρο.

Η «στέρνα του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου», βάθους 4 μέτρων με νερό 3 μέτρα.

Η «στέρνα του ντε Φραντσέσκη», βάθους δύο μέτρων με νερό $1^{1/2}$ μέτρο. δαπάνη 10 ρεάλια.

Η «στέρνα του Κοκκίνης», βάθους 3 μέτρων, με νερό ενός μέτρου, έξοδα 15 ρεάλια¹⁰³.

¹⁰³ Ν. Κονόμος ό. π (σελ. 79-80)

Το 1814 χτίστηκε η θρυλική «εγγλέζικη στέρνα», που για την ανακάλυψη της έγινε αργότερα τόσος θόρυβος στη Ζάκυνθο.

Γύρω στο 1898, αρκετοι επιφανείς Ζακυνθinoί, ζήτησαν και πήραν άδεια από την κυβέρνηση, για να κάνουν ανασκαφές στο Κάστρο. Η αξιοσέβαστη συντροφιά στηρίχτηκε, όπως φαίνεται, για να κάνει τις ανασκαφές αυτές σε ανέκδοτο έως τώρα έγγραφο, που είναι άγνωστο αν σώθηκε, καθώς και σε αφηγήσεις κατοίκων του Κάστρου και της γύρω περιοχής. Το έγγραφο εκείνο βρισκόταν στα χέρια του αρχειοφύλακα του Νησιού Ανδρέα Ρώσση. Σύμφωνα μ'αυτά οι Άγγλοι, θέλοντας να χτίσουν ένα υδραγωγείο για τα στρατεύματα τους που έμεναν στο Κάστρο στα 1814, βρήκαν σκάβοντας σε αρκετό βάθος μια τεράστια κόκκινη πλάκα μ'ένα μαύρο σταυρό στη μέση¹⁰⁴. Ο Άγγλος στρατιωτικός διοικητής του Κάστρου από σεβασμό και ανάγκη διάταξε να μη μετακινήσουν τη μεγάλη εκείνη πλάκα, που θα χρησιμοποιούσαν σαν βάση για τη θεμελίωση της δεξαμενής.

Όπως φαίνεται, η δεξαμενή εκείνη, αρκετά χρονιά πριν από την ένωση και την αναχώρηση των Άγγλων, επιχωματώθηκε κι εξαφανίστηκε από παντού.

Από άλλο βενετικό μεσαιωνικό χειρόγραφο, κατεχόμενο από τον Ιταλό P. Rivaroli, αναφέρεται ότι κάτω από μια κόκκινη πλάκα με μαύρο σταυρό, που βρισκόταν δεξιά από την Ωραία Πύλη της βυζαντινής εκκλησίας του Αγίου Λουκά στο κάστρο της Ζακύνθου, σε βάθος πέντε μέτρων ήταν χτισμένο ένα δωμάτιο με αμύθητο βυζαντινό θησαυρό¹⁰⁵.

Ωστόσο όταν ανακαλύφθηκε από τον αρχειοφύλακα Ανδρέα Ρώσση το άγνωστο ως τώρα έγγραφο, επιχειρήθηκαν από διάφορους

¹⁰⁴ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ. 81)

¹⁰⁵ Ν. Κονόμος ό. π. (σελ. 81)

γέρους του Κάστρου πολύμηνες και πολυέξοδες ανασκαφές. Αλλά και αυτές όπως και άλλες προηγούμενες, στάθηκαν άκαρπες και μάταιες. Η θέση της «εγγλέζικης στέρνας» ήταν αδύνατο να βρεθεί.

B. Αναφορά στην πολεοδομία και την οικοδομική της Ζακύνθου και του Κάστρου της

α. Πολεοδομικά σχέδια της Ζακύνθου του 17^{ου} αιώνα

Πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της πόλης της Ζακύνθου και του Κάστρου της είναι τρία πολεοδομικά σχέδια από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα που έχουν δημοσιευθεί¹⁰⁶. Αυτή η καταγραφή και ανίχνευση πληροφοριών που υπάρχει σε παλιές απεικονίσεις της πόλης και του Κάστρου της Ζακύνθου έχει μεγάλη σημασία, γιατί μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα αυτά που σήμερα βλέπουμε να υπάρχουν γύρω μας, δίνοντας τους την ιστορική διάσταση που συχνά μας διαφεύγει.

Τα τρία πολεοδομικά σχέδια είναι τα εξής:

i) Σχέδιο του 1625 από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας με τίτλο «Planimetria della citta, del Castello e del Territorio de Zante».

ii) Σχέδιο του 17^{ου} αιώνα, από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας και πάλι, που δημοσιεύεται με τον τίτλο «Veduta Prospettica della Fortezza e Pianta Ortografica della citta di Zante».

iii) Σχέδια που αναφέρεται με τον τίτλο «Citta del Zante», του 1632, του μηχανικού Nicolo Gentilli, προερχόμενο από τη Βρετανική Βιβλιοθήκη.

Τα δύο πρώτα σχέδια πως αναφέρω πιο πάνω έχουν δημοσιευθεί, με κάποιο μάλιστα σχόλιο το καθένα. Το τρίτο, είναι αδημοσίευτο¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Τα σχέδια αυτά έχουν δημοσιευθεί στη Βενετία, στον κατάλογο της έκθεσης Venezia e la Difesa del Levante, de Lepanto a Candia 1570-1670, Arsenale Editrice, 1986, σ. 200, εικ. 296-297.

¹⁰⁷ Εταιρεία Ζακινθινών Σπουδών. Α' Συνέδριο οι Οικισμοί της Ζακύνθου, Αθήνα 1993, (σελ. 143)

Το πρώτο σχέδιο, που είναι και το παλαιότερο από τα τρία, έχει σχεδιαστεί τον Απρίλη του 1625 και, σύμφωνα με την καταχώρηση των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας, παρουσιάζει την περιοχή της πόλης με το λιμάνι, τα ρέματα που τη διατρέχουν και το Κάστρο¹⁰⁸.

Το σχεδιάσμα, που θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε και χάρτη, έχει πολύ ενδιαφέρον για τις πληροφορίες που δίνει και για τον τρόπο που τις δίνει. Η πολεοδομική μορφή της πόλης καταρχήν, αρκετά άτεχνα σχεδιασμένη, είναι πάντως αυτή που υπάρχει και σήμερα. Με άλλα λόγια η πόλη ξεκινά από το Κρυονέρι και φτάνει στο ποτάμι καλύπτοντας όλο το μήκος του τόξου που σχηματίζεται από τη φυσική και τεχνητή μορφή της παραλίας.

Μέσα στη πόλη, αναφέρονται λίγα χαρακτηριστικά σημεία όπως η κεντρική πλατεία, ο λιμενοβραχίονας της εποχής με το οχύρωμα για τον έλεγχο του λιμανιού, καθώς και ο κεντρικός δρόμος της πόλης.

Στο σχέδιο σημειώνεται ακόμη το Κάστρο-Castello-αρκετά σωστά ως προς το σχήμα αλλά μάλλον λανθασμένα ως προς τη θέση του, καθώς και ο δρόμος που οδηγεί εκεί, με τον ίδιο συμβατικό τρόπο.

Το σχέδιο μας δίνει ακόμα τη θέση του χείμαρρο-Torene-που κατεβαίνει από τους πρόποδες του λόφου του Κάστρου και χύνεται στο μόλο, κόβοντας έτσι την πόλη στα δύο¹⁰⁹.

Τέλος μια σημαντική ένδειξη που μας δίνει το σχέδιο είναι μια πηγή και μια κρήνη, στη νότια πλευρά του Κάστρου. Τα νερά της πηγής, μέσω ενός αγωγού που διασχίζει τα οικοδομικά τετράγωνα τροφοδοτούν την πόλη. Ένδειξη για την ύπαρξη τέτοιας κρήνης σ'αυτή τη θέση δεν υπάρχει στα μετέπειτα σχέδια της πόλης, όμως στο

¹⁰⁸ Οι διαστάσεις του σχεδίου είναι 28x43 εκατοστά και είναι σχεδιασμένο με ελεύθερο χέρι σε χαρτί με σιδηρούχο μελάνι.

¹⁰⁹ Δ. Ρώμας «Η πόλη της Ζακύνθου πριν και μετά την ένωση», Χρονικά Ζακύνθου, 1964 (σελ. 168)

σημείο αυτό ας θυμηθούμε πως ο διάσημος Ιταλός περιηγητής Coronelli, στα 1686, γράφει πως:

«... ήταν τόση η αφθονία των νερών της πηγής κάτω από το κάστρο, ώστε τα πλοία, στο δρόμο τους για την Κωνσταντινούπολη ή την Αλεξάνδρεια, ανεφοδιάζονταν για το ταξίδι τους από το νερό»¹¹⁰

Το δεύτερο σχέδιο που αναφέρω πιο πάνω, έχει την ιδιοτυπία να δίνει ταυτόχρονα το πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, υπό κλίμακα, μαζί με μια προοπτική άποψη του λόφου του Κάστρου, καθώς και του πίσω από αυτού τοπίου.

Η σχεδίαση έγινε από τον Francesco Alberti¹¹¹ και το έργο είναι αχρονολόγητο. Αντίθετα με το προηγούμενο, που μας δίνει τη γενική μορφή της πόλης και του Κάστρου, εδώ έχουμε μια πολύ ακριβέστερη σχεδίαση, αλλά και πολλές άλλες πληροφορίες για την ίδια την πόλη και το Φρούριο.

Συγκεκριμένα, για το Κάστρο ο Alberti μας δίνει το γενικό σχήμα των τειχών του, με αξιοσημείωτη ακρίβεια, τα ονόματα των προμαχώνων του (Rev. Tre Porte, Rev. Minoto, κ. α.) και τα ονόματα τεσσάρων εκκλησιών (Sta Barbara, La Madonna, S. Nicolo και S. Francesco).

Μια ομάδα από τέσσερις ανεμόμυλους στη σειρά, στη βόρεια πλευρά του Κάστρου, και ένα ρέμα που ξεκινά εκεί κοντά και κατεβαίνει μέχρι την πόλη είναι δύο ακόμη αξιόλογες πληροφορίες που μας δίνει το σχέδιο που εξετάζουμε. Τώρα, όσο για τη χρονολόγηση του, και με βάση τις χρονολογίες που δίνει ο Ζώης για τα κτίρια που

¹¹⁰ Coronelli, 1686 (σελ. 163)

¹¹¹ Οι διαστάσεις του σχεδίου είναι 427x569 χιλιοστά και είναι υδατογραφημένο πάνω σε χαρτί.

επισημαίνονται στο σχέδιο, πρέπει να σχεδιάστηκε το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα¹¹².

Τέλος, το τρίτο σχέδιο έχει γίνει το Δεκέμβρη του 1632, βρίσκεται δηλαδή χρονολογικά ανάμεσα στα δύο προηγούμενα, και υπογράφεται από τον μηχανικό Nicolo Gentilini.

Αυτό το σχέδιο, περιέχει πολλές πληροφορίες που ο μηχανικός έχει με επιμέλεια συγκεντρώσει και τις σημειώνει στο έργο του. Για τη γενική μορφή της πόλης και του Κάστρου ισχύουν οι παρατηρήσεις που έγιναν ήδη στα δύο προηγούμενα σχέδια. Όμως ο Gentilini έχει σημειώσει με λεπτομέρειες, πολλά κτίρια και οικοδομήματα που δεν μνημονεύονται στα παραπάνω σχέδια, όπως το νοσοκομείο το φρούριο της πόλης, τις γέφυρες και τις πλατείες. Επίσης σημειώνει και διάφορες εκκλησίες και οχυρά του Κάστρου.

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι όλα αυτά τα κτίρια παρουσιάζονται στο έργο με τις κατόψεις τους, με την ακρίβεια βέβαια και τη λεπτομέρεια που επιτρέπει η κλίμακα του σχεδίου, αρκετή πάντως για να κάνει τον μελετητή να καταλάβει μερικά πράγματα για την αρχιτεκτονική τους¹¹³.

¹¹² Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 149)

¹¹³ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 151)

β. Οικοδομική νομοθεσία

Είναι γνωστό ότι η πρώτη νομοθεσία η σχετική με τα δημόσια έργα, καθώς και οι πρώτοι οικοδομικοί κανονισμοί εκδόθηκαν στα Επτάνησα την περίοδο της αγγλικής κατοχής. Οι δημόσιες αυτές πράξεις δημοσιεύονταν στην *Gazetta Ionica*, στην επίσημη εφημερίδα του Ιόνιου Κράτους. Η πρώτη πράξη του Κοινοβουλίου εκδόθηκε στις 19 Μαρτίου 1818, δηλαδή τον τέταρτο χρόνο της αγγλικής κατοχής¹¹⁴.

Στη *Gazetta Ionica*, αρ. φύλλου 354, 1824 δημοσιεύεται μια ακόμα πράξη της κυβερνήσεως, σύμφωνα με την οποία για οποιαδήποτε οικοδομή απαιτείται η έγκριση ενός άγγλου στρατιωτικού μηχανικού, που να βεβαιώνει ότι αυτή δεν βλάπτει την άμυνα της πόλης. Η επόμενη πράξη της Γερουσίας που δημοσιεύεται το 1827 αφορά τον κανονισμό του τρόπου ανέγερσης των κτιρίων, και καθορίζει τις προϋποθέσεις που πρέπει να ακολουθούν οι αρχιτέκτονες. Στη συνέχεια εκδίδονται μερικές ακόμα πράξεις, σχετικές με τους όρους ανοικοδόμησης των κτιρίων που καταστράφηκαν από τους σεισμούς.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι παραπάνω πράξεις αποτελούν ουσιαστικά πολεοδομικές και οικοδομικές προδιαγραφές για τα οικοδομήματα του Κάστρου, της πόλης, και όλων των Επτανήσων γενικότερα. Το πρώτο άρθρο προβλέπει ότι, προκειμένου να δοθεί άδεια οικοδόμησης, τόσο για την κατασκευή νέων κτιρίων όσο και για την ανακατασκευή ή επιδιόρθωση υπαρχόντων από τους σεισμούς θα πρέπει τα σχέδια που θα υποβληθούν να έχουν γίνει υπό την εποπτεία του πολιτικού μηχανικού ή του βοηθού του, οι οποίοι σύμφωνα με την πράξη αυτή, εξουσιοδοτούνται και αναλαμβάνουν να κάνουν τέτοιου είδους σχέδια κατά τον πιο σωστό τρόπο, ώστε να

¹¹⁴ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών, Α' Συνέδριο, οι Οικισμοί της Ζακύνθου, Αθήνα 1993 (σελ. 211)

συνδυάζουν την ομοιομορφία και την κανονικότητα των οικοδομών με τη στερεότητα και την ασφάλεια της κατασκευής.

Τα επόμενα επτά άρθρα αφορούν τον τρόπο κατασκευής των τοιχοποιιών. Ο νόμος αυτός είχε ως πρότυπο τους αντίστοιχους αγγλικούς οικοδομικούς κανονισμούς. Έτσι, για τη λιθοδομή ορίζεται ότι σε κάθε τετραγωνικό πόδι ($12\mu^2$) πρέπει να υπάρχουν 12 λίθοι πλάτους τουλάχιστον 23,2 εκατοστά και πάχους 17,5 εκατοστά τοποθετημένοι εγκάρσια μεταξύ τους και με μήκος τέτοιο ώστε να προεξέχουν ο ένας από τον άλλο τουλάχιστον 8,7 εκατοστά. Θα πρέπει δηλαδή οι λίθοι περιδέσεως να έχουν μήκος 58,7 εκατοστά.

Οι γωνιόλιθοι πρέπει να έχουν διαστάσεις $69,6 \times 34,8 \times 23,2$ εκατοστά και να τοποθετούνται εναλλάξ κατά μήκος των δύο τοίχων, έτσι ώστε να σχηματίζεται ένα ισχυρό σύμπλεγμα στις γωνίες των κατασκευών. Σχετικά με τις τοιχοποιίες από πλινθοδομή, αυτές θα πρέπει να ενισχύονται εναλλάξ κάθετα και οριζόντια και από τις δύο παρειές του τοίχου.

Παρόμοια μεικτή κατασκευή προβλέπεται και για τις τοιχοποιίες από λιθοδομή, όπου μάλιστα σημειώνεται ότι η επιφάνεια των ξυλοδοκών θα πρέπει να είναι ειδικά επεξεργασμένη (χαραγμένη οδοντωτά) ώστε να αποτελεί με τη λιθοδομή ένα ενιαίο στερεό σώμα.

Οι κανόνες αυτοί έχουν εφαρμογή όχι μόνο στους εξωτερικούς, αλλά και στους όμορφους τοίχους. Τέλος, στο Άρθρο 8 αναφέρεται και οι εσωτερικές τοιχοποιίες θα πρέπει να ενισχύονται με τη βοήθεια κάθετου σιδηρού οπλισμού¹¹⁵.

Αυτά τα άρθρα, δίνουν μια σαφή αντισεισμική πρόβλεψη, κάτι που δεν ήταν άγνωστο άλλοτε στη Ζάκυνθο. Ήδη από τα χρόνια της ενετικής κατοχής υπάρχουν στο Κάστρο κτίσματα με ξυλοδεσιές

¹¹⁵ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών, 'ο. π (σελ. 214)

σύμφωνα με τη μέθοδο **Casa Baracata**¹¹⁶. Σύμφωνα με αυτήν, ο φέρων οργανισμός κατασκευάζεται από ξύλινο σκελετό με κατακόρυφα (παντέλια) και οριζόντια (καδρόνια) στοιχεία, ενισχυμένα συχνά και με διαγώνια. Ο σκελετός συμπληρώνεται με βούρλα, καλάμια και άλλα ελαφρά στοιχεία. Η εξωτερική πλευρά του τοίχου

σωβαντίζεται, ενώ η εξωτερική καλύπτεται με ξύλο αντοχής, ή πισσαρισμένες σανίδες. Με παρόμοιο τρόπο κατασκευάζονται και οι εσωτερικοί τοίχοι, τα τραμέντζα¹¹⁷.

Η κατασκευή αυτή συνεχίζεται ακόμα και σήμερα σε πολλές περιοχές του νησιού, μονάχα που τα κενά γεμίζονται με οπτόπλινθους, ο σκελετός κατραμώνεται, και το σύνολο επιχρίεται με αμμοκονίαμα. Η κατασκευή αυτή ονομάζεται **τελαρία**.

Μετά τον ισχυρό σεισμό του 1825, οι Άγγλοι εισάγουν ένα άλλο σύστημα αντισεισμικής κατασκευής, το «ποντελάρισμα». Σε επαφή με τον εξωτερικό πέτρινο τοίχο, στατικά όμως εντελώς ανεξάρτητα απ' αυτόν, κατασκευάζεται εσωτερικά ξύλινος σκελετός που στηρίζει τη στέγη. Δημιουργείται έτσι ένα ελαστικό σύνολο ξύλινων στοιχείων στο χώρο, που συνεργάζονται άριστα και μπορεί, σε περίπτωση σεισμού, να δείχνει τις ωθήσεις, ενώ παράλληλα εμποδίζει την άμεση πτώση των τοίχων προς τα μέσα. Το σύστημα αυτό έχει πλεονέκτημα ότι μπορεί να εφαρμοσθεί και εκ των υστέρων σε κτίρια που έχουν υποστεί βλάβες από τους σεισμούς.

Οπωσδήποτε, πάντως, ούτε το ποντελάρισμα ούτε οποιοδήποτε άλλο σύστημα αντισεισμικής κατασκευής δεν φαίνεται να κατοχυρώνεται επίσημα νομοθετικά.

¹¹⁶ Κ. Μαχαίρας, Λευκάς και Λευκάδιοι επί Αγγλικής προστασίας, 1810-1864, Κέρκυρα 1940 (σελ. 111)

¹¹⁷ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 214)

Όσον αφορά, τέλος, το μέγιστο ύψος των οικοδομών, αυτό δεν φαίνεται να καθορίζεται πουθενά με σαφήνεια. Άλλωστε τα κτίρια του Κάστρου δεν ξεπερνούσαν τους δύο ορόφους. Παρ'όλα αυτά, το Άρθρο 2 της πράξης του 1827 αφήνει να φανεί ότι ο πέτρινος τοίχος δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει τα 9 πόδια (2, 9 μ.)¹¹⁸.

¹¹⁸ Εταιρεία Ζακυνθινών Σπουδών ό. π (σελ. 216)

Βιβλιογραφία

- **ΖΗΒΑΣ Δ.** - Η αρχιτεκτονική της Ζακύνθου, Τ. Ε. Ε. Αθήνα 1970.
- **ΚΟΝΟΜΟΣ Ν.** - Ζάκυνθος, Καστρόλοφος και Αιγιαλός, Αθήνα 1979
- **ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΖΑΚΥΝΘΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ** - Α' Συνέδριο Οι οικισμοί της Ζακύνθου Αθήνα 1993.
- **ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Α.** - Σεισμική Γεωγραφία της Ελλάδος.
- **ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Κ.** - Στοιχεία Γεωλογίας.
- **ΗΡΟΔΟΤΟΣ** - Βιβλία Β'. Γ'. Ζ'.
- **ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ** -Αρκαδικά.
- **ΖΩΗΣ Λ. Χ.** - Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήνα 1995.
- **VASILIEV A.** -Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας Ελ. έκδοση 1954.
- **ΑΒΟΥΡΗ Σ.** -Σύντομος Ιστορία της Εκκλησίας των Ιονίων Νήσων.
- **MILLER W.** - Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα.
- **ERM LUNZI.** -Storia delle Isol Ionio, Venezia 1860.
- **ΑΒΟΥΡΗ Σ.** - Η εκκλησία της Επτανήσου επί Αγγλοκρατίας, χρονικά Ζακυνθου, Α'1964.
- **ΧΙΩΤΗΣ Π.** - Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου. τ. Α', Κέρκυρα 1819.
- **MICHAELIS D.** - Nepotis Historia Byzantina, Βόνη 1834.
- **ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ Κ.** - Η Ζάκυνθος 'όπως την είδαν οι περιηγητές Αθήνα 1930.
- **ISSEL A.** - L' ORO , 1869.
- **ΣΑΘΑ Κ.** -Μνημεία Ελληνικής ιστορίας, τόμος V, Παρίσι 1883.
- **STEFANI F.** - I Diarii di Marino Sanudo, τόμος 3 Venetia 1886.
- **ΚΟΝΟΜΟΣ Ν.** - Ιστορικές σελίδες και ανέκδοτα κείμενα (1571-1821), Αθήνα 1971.

- **BONITO M.** - Terra Tremante, Napoli 1891.
- **QUINN D.** - Των τελευταίων αιώνων επιγραφαί Ζακυνθιακαί , περ. «Αρμονία», Αθήνα 1902.
- **ΚΟΝΟΚΟΣ Ν.** - Ζακυνθινά Χρονικά (1485-1953).
- **SPON-WHEELER.** - Voyage d'Italia de Grece et du Levant fait aux annees 1675, Ansterdam 1679.
- **ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π.** - Η Βυζαντινή Τέχνη στα Επτάνησα, Κερκυραϊκά χρονικά 1970.
- **ΒΙΑΖΗΣ Σ.** - Ιστορικά σημειώσεις περί σταφίδος εν Επτανήσω και ιδίως εν Ζακύνθω, περιοδικό «Πανρασός» 12, Αθήνα 1893.
- **ΖΩΗΣ Λ.** - Αί έν Ζακύνθω Συντεχνίαι Ζάκυνθος 1893.
- **EDITRICE A.** - Venezia e la Difesa del Levante 1986.
- **ΜΑΧΑΙΡΑΣ Κ.** - Λευκάς και Λευκάδιοι επι Αγγλικής προστασίας (1810-1864) Κέρκυρα 1940.
- **ΖΩΗΣ Λ.** - Οι εν Ζάκυνθο σεισμοί, περ. Αι Μούσαι φυλ. 12, 1893.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

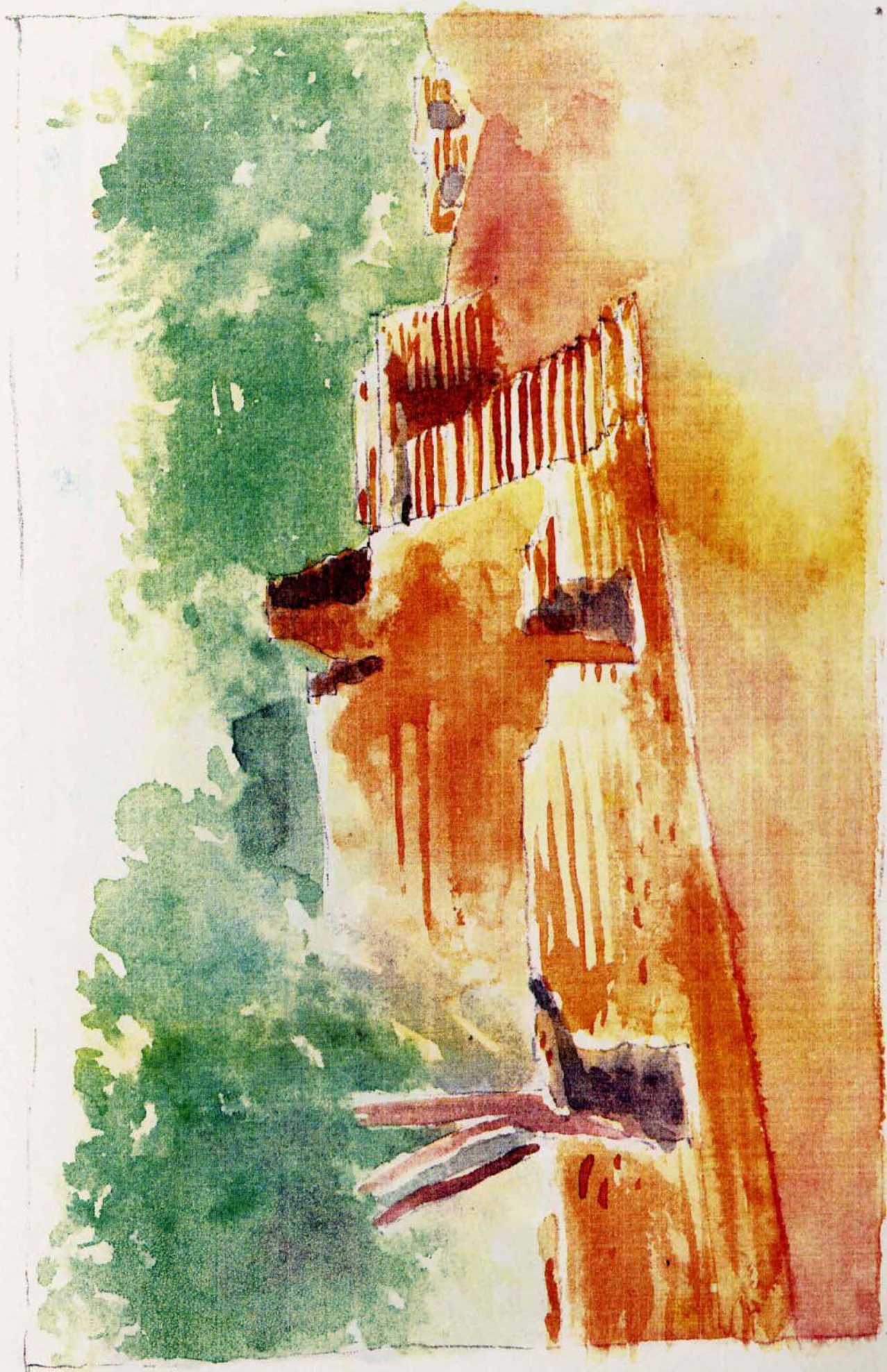
Παράρτημα

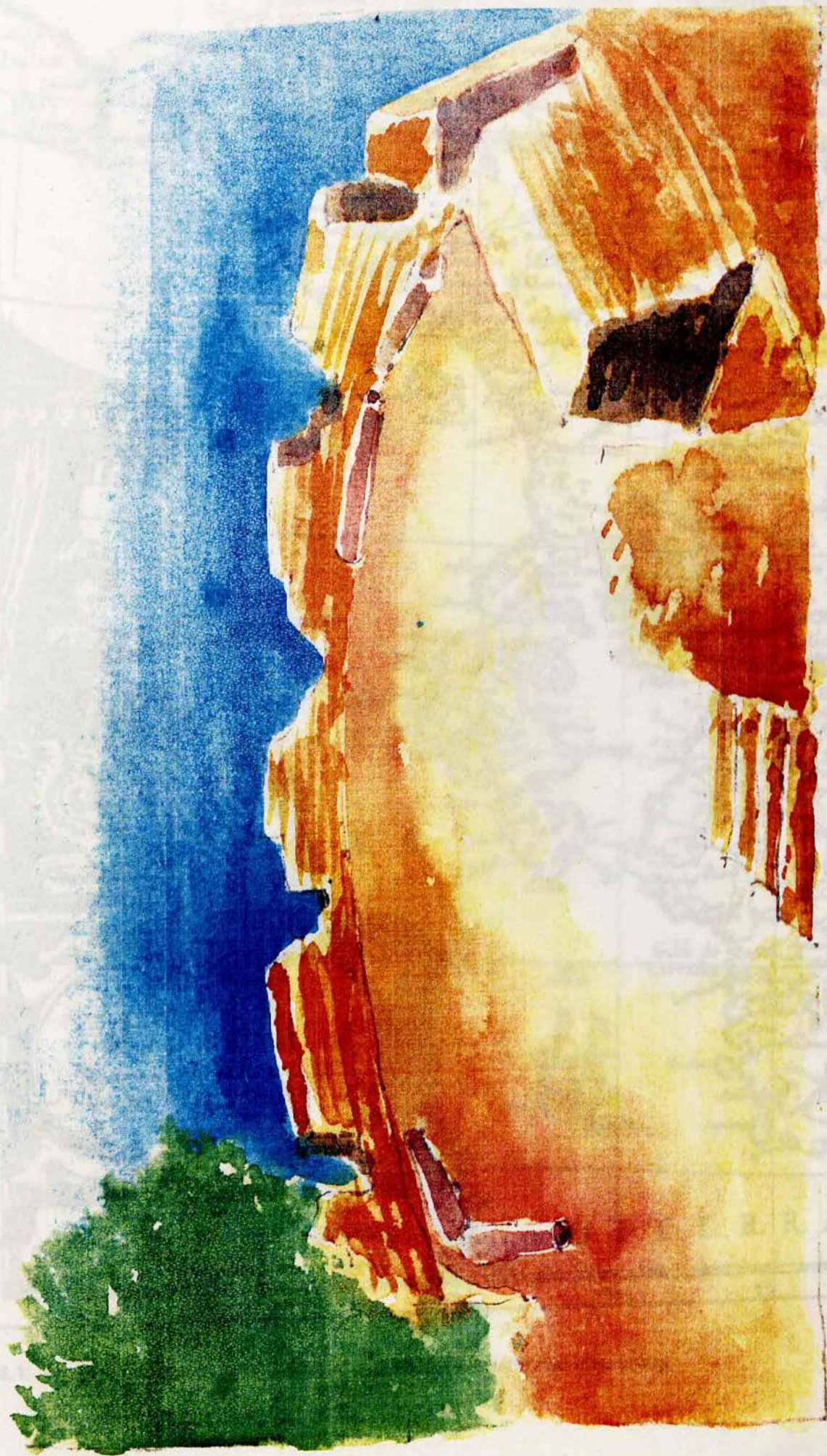
Σχέδια¹ - Εικόνες² - Φωτογραφίες³

1. Τα σχέδια έγιναν από τον Διονύση Κωνσταντόπουλο, Αρχιτέκτονα το 1995.
2. Οι εικόνες προέρχονται από τα εξής Βιβλία:
 - α) Δ. Ζήβα, Η Αρχιτεκτονική της Ζακύνθου, Αθήνα 1970
 - β) Εταιρία Ζακυνθινών Σπουδών, Α΄ Συνέδριο, Αθήνα 1993
3. Οι φωτογραφίες τραβήχτηκαν από τον Δημήτρη Βίτσο το 1994.

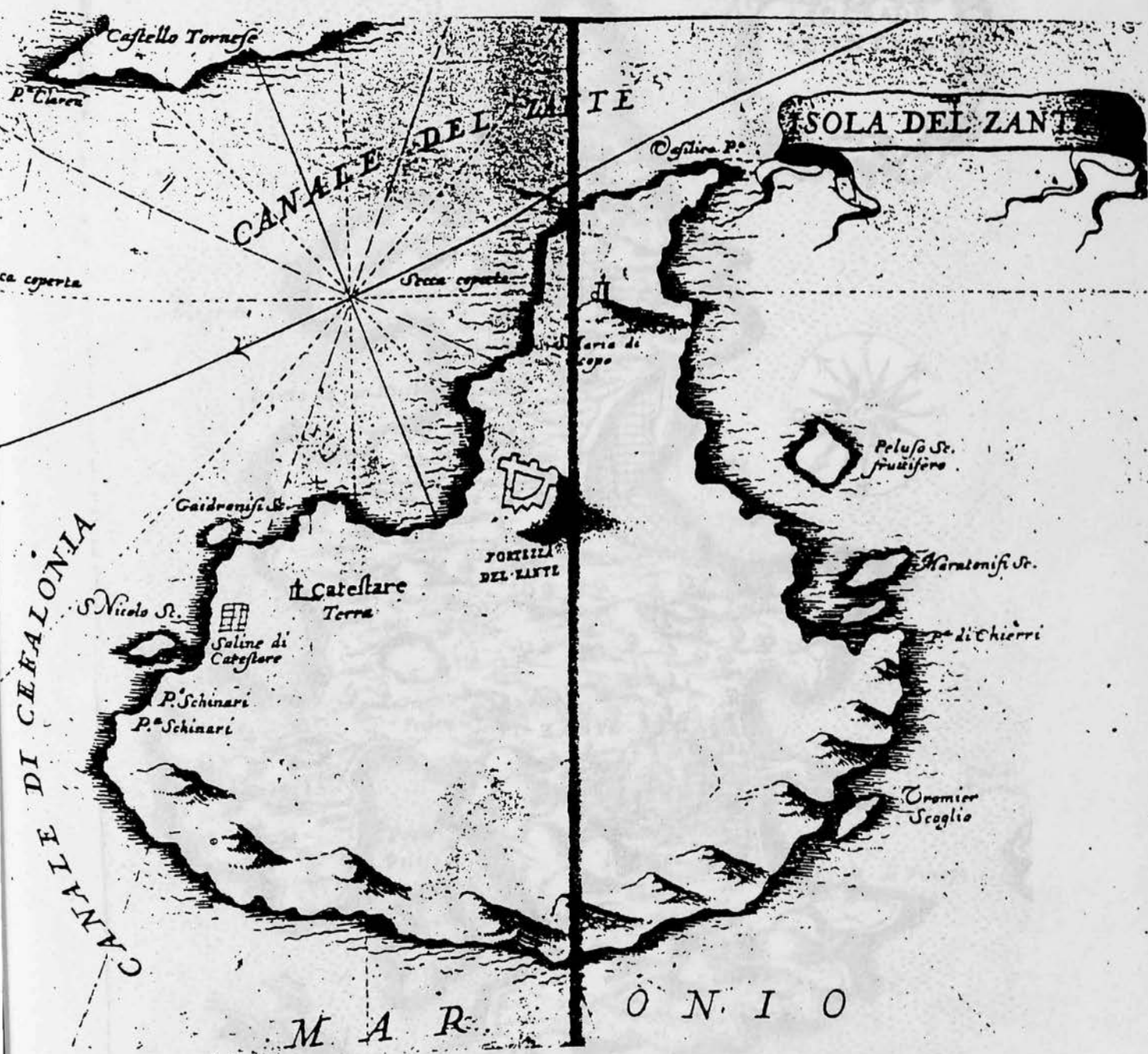

Εικ.1: Χάρτης της Νοτιοδυτικής Ελλάδας των Mariette - Pierre του 17ου αιώνα.

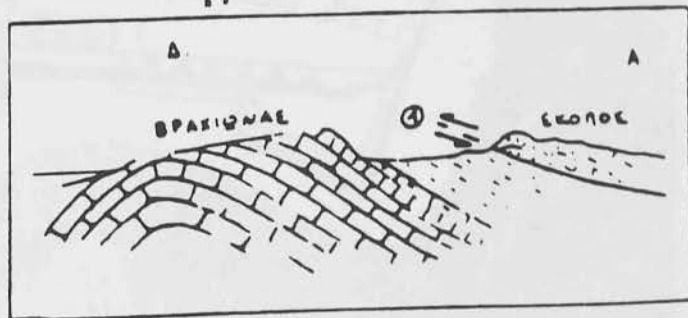
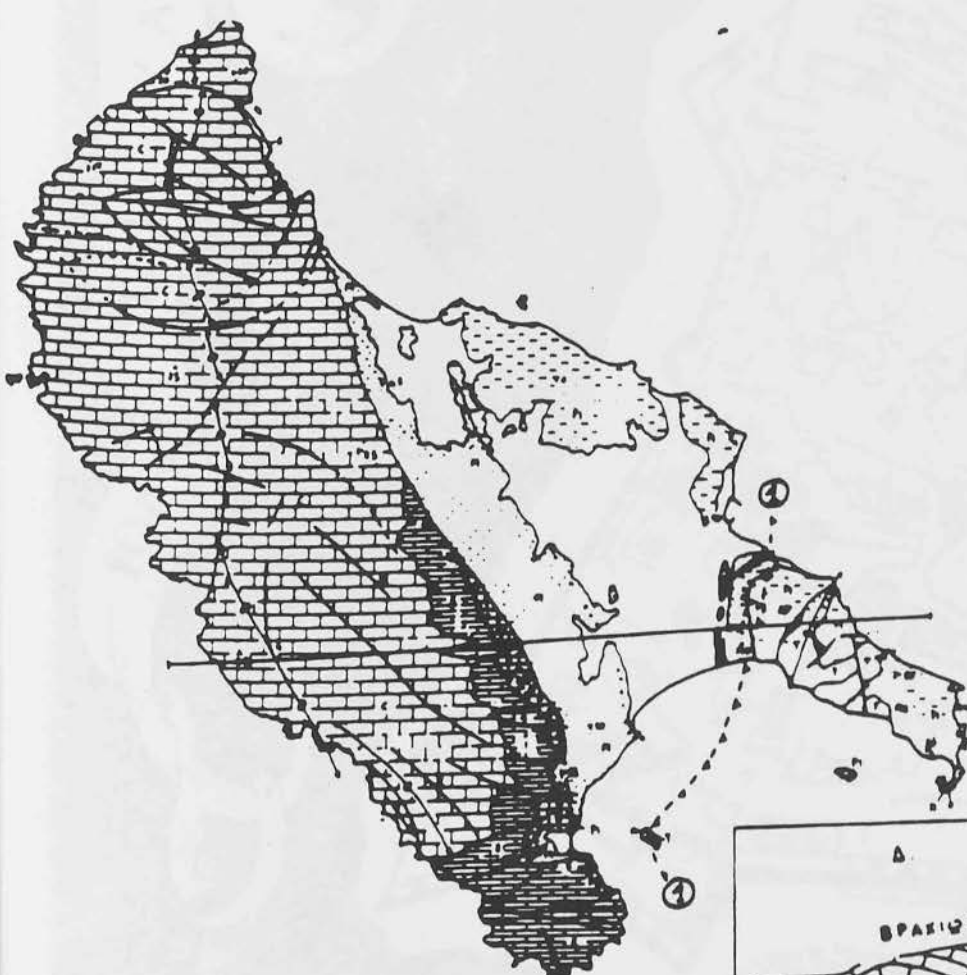
Φαίνεται η θέση της Ζακύνθου.

Εικ.2: Χάρτης της Ζακύνθου του 17ου αιώνα από τον Coronelli.
 Μαζί με άλλα σημειώνει και το Κάστρο (Fortezza del Zante)

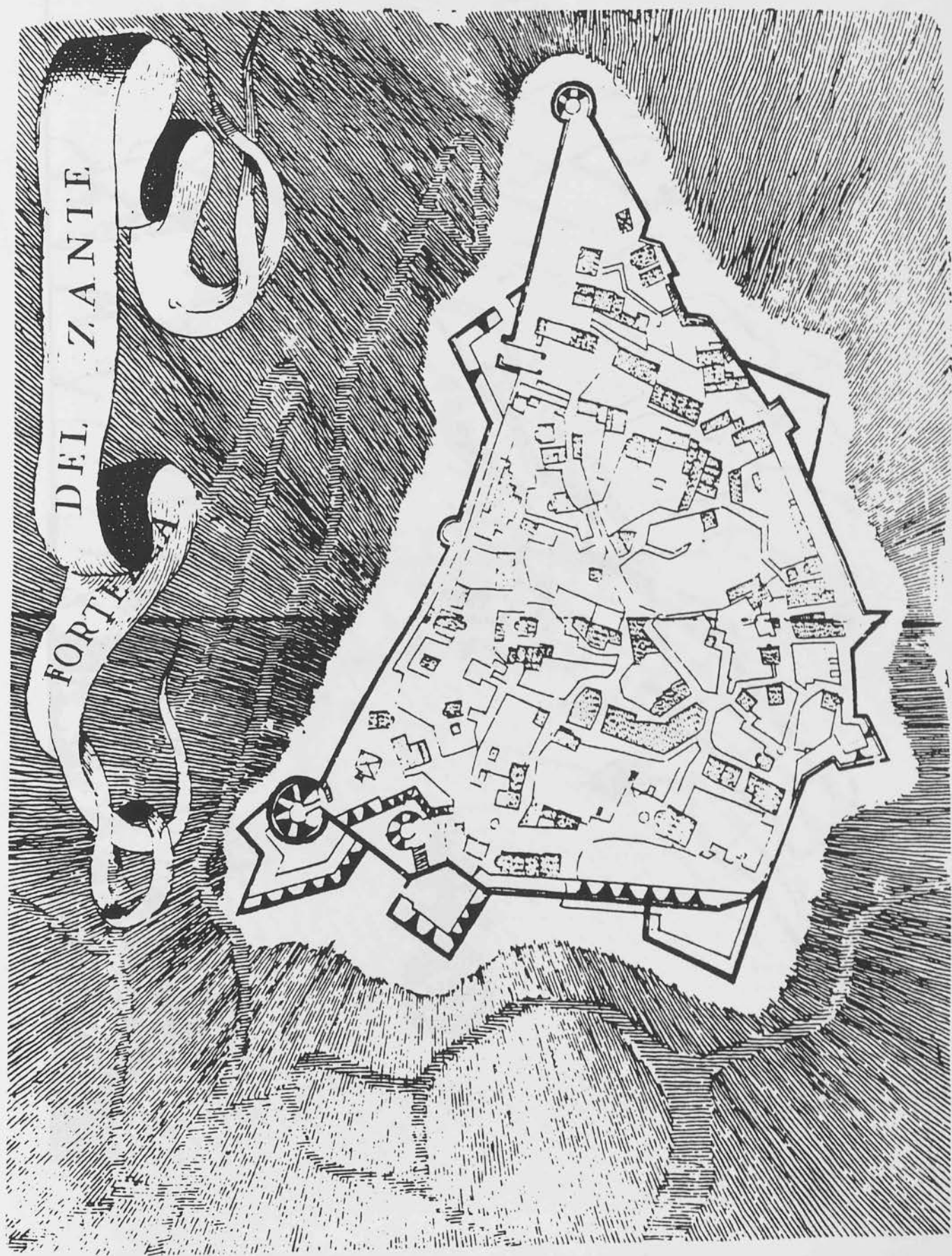

Εικ. 3: Χάρτης της Ζακύνθου του 16ου αιώνα, όπου φαίνεται
ζωγραφισμένο το Κάστρο

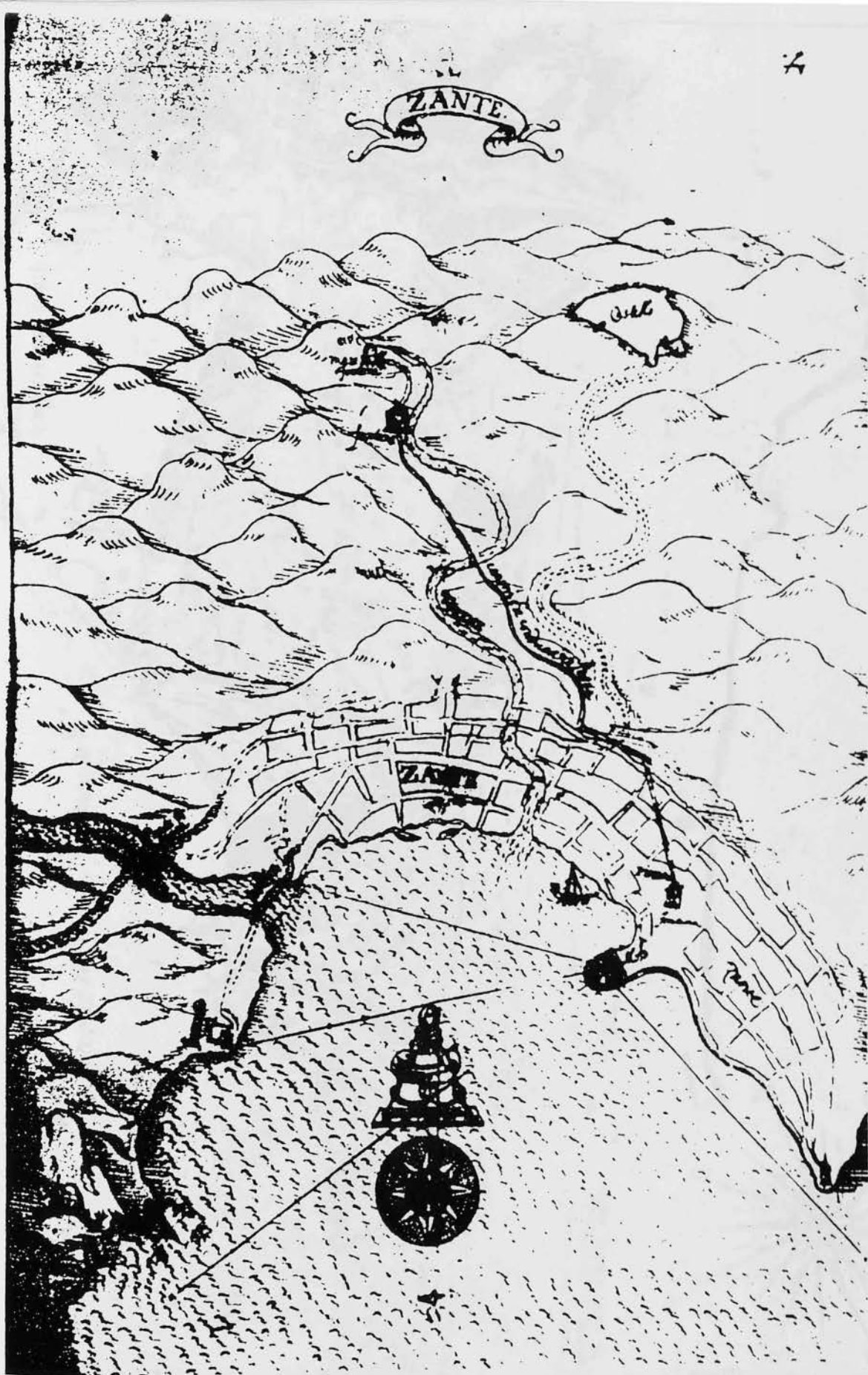

- : Άσβεστόλιθοι.
- : Άργιλοι.
- : Άμμώδεις άργιλοι ή άμμώδεις άσβεστόλιθοι.
- : Γύφοι του Σχοπού.
- : Έπικάλυψη τής προαπούλιας από την ίονια ζώνη.

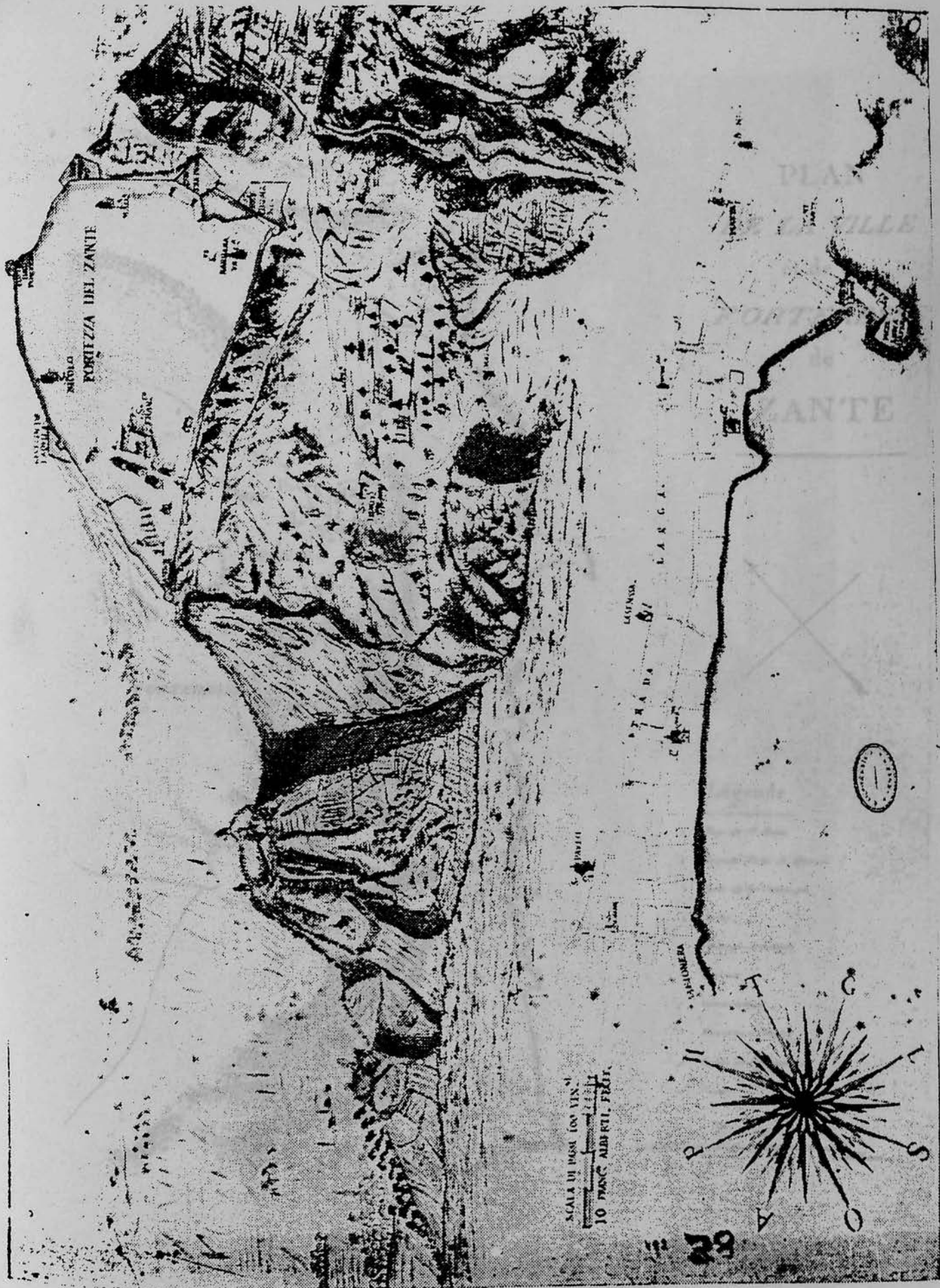
Εικ. 4: Γεωλογικός Χάρτης της Ζακύνθου

Εικ. 5: Κάτοψη του Κάστρου κατά τον 17ο αιώνα,
από τον Ιταλό Περιηγητή Coronelli

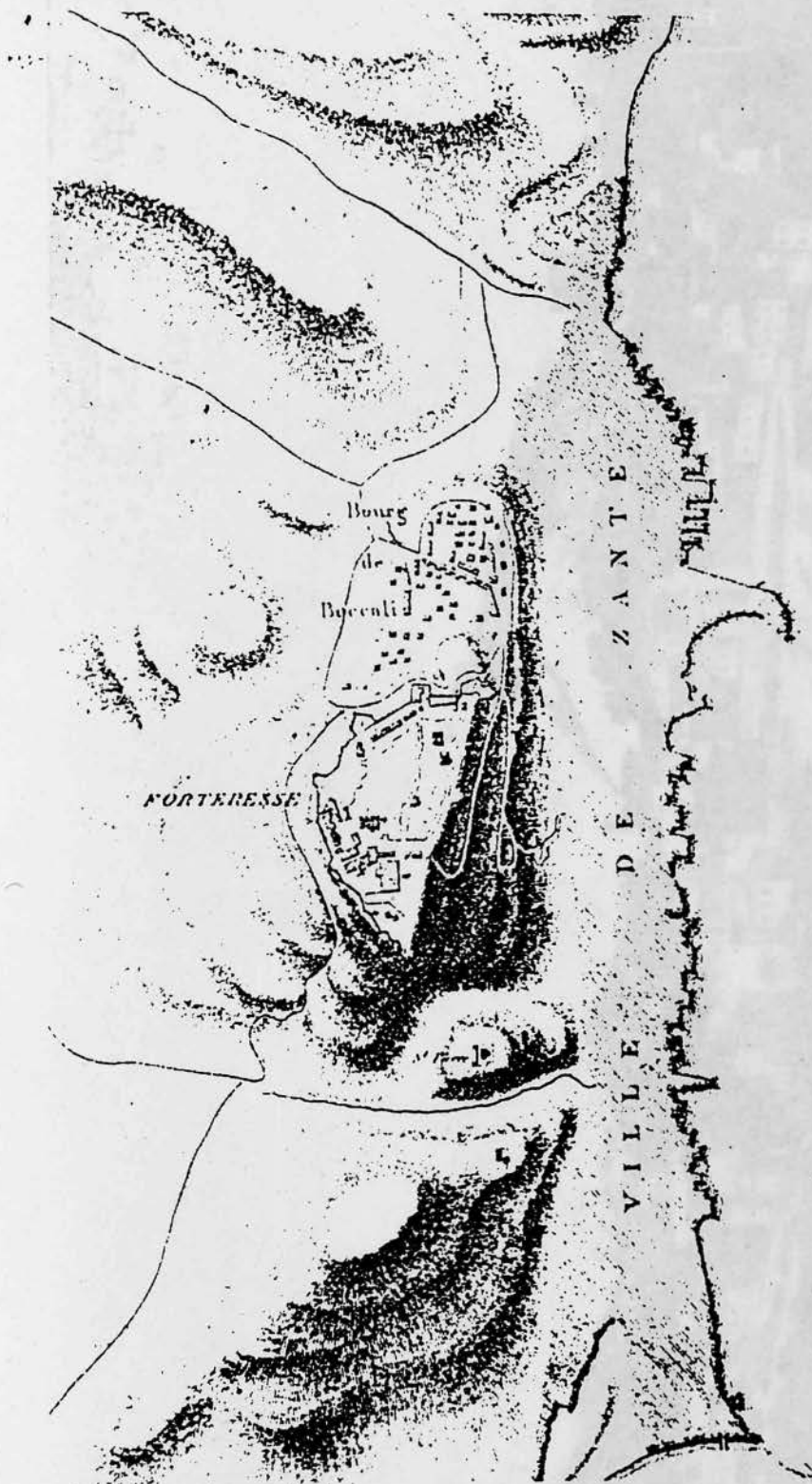

Εικ. 6: Πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Ζακύνθου με το Κάστρο του 1625, από τα κρατικά αρχεία της Βενετίας

Εικ. 7: Δεύτερο πολεοδομικό σχέδιο της Ζακύνθου και προοπτική απεικόνιση του λόφου του Κάστρου του 17ου αιώνα, από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας.

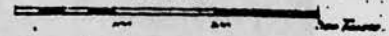
PLAN
DE LA VILLE
et de la
FORTERESSE
de
ZANTE

légende

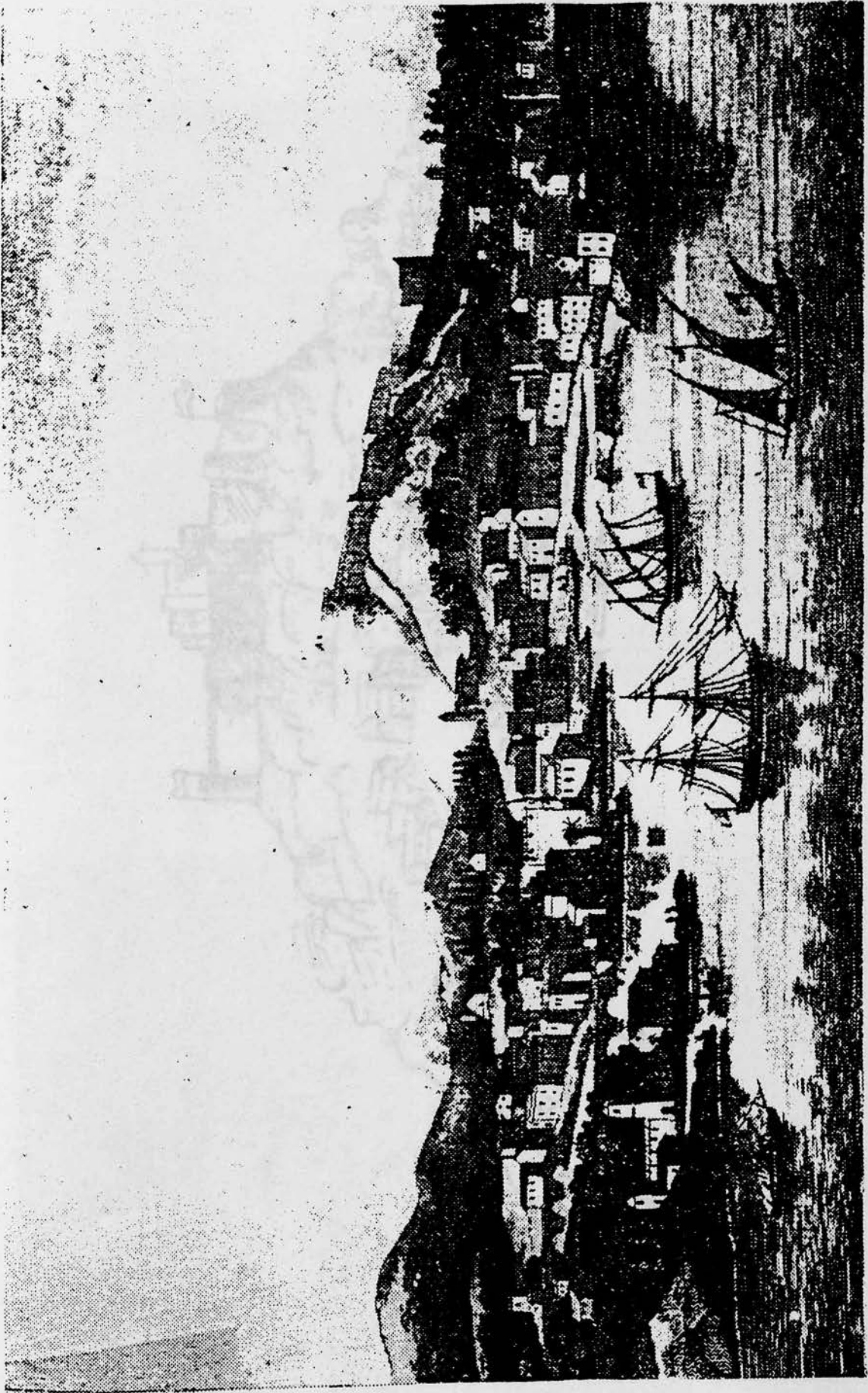
1. Tour de St. Marc
2. Grande Porte de Buccelli
3. Fort de la campagne
4. Sarcophage
5. Ouvrages extérieurs
6. Sarcophage
7. Couloir
8. Bassin et Puits
9. Eglise de St. Nicolas
10. Puits

Echelle

Εικ. 8: Σχέδιο του Κάστρου από τον περιηγητή

Bory de Saint Vincent (1823)

Εικ. 9: Ο Καστρόλοφος και ο Αιγιαλός στα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας. Σχέδιο του Α. Grasset

Εικ. 10: Η πόλη της Ζακύνθου και το Κάστρο από πάνω
της στα μέσα του 16ου αιώνα από τον J. Maurand

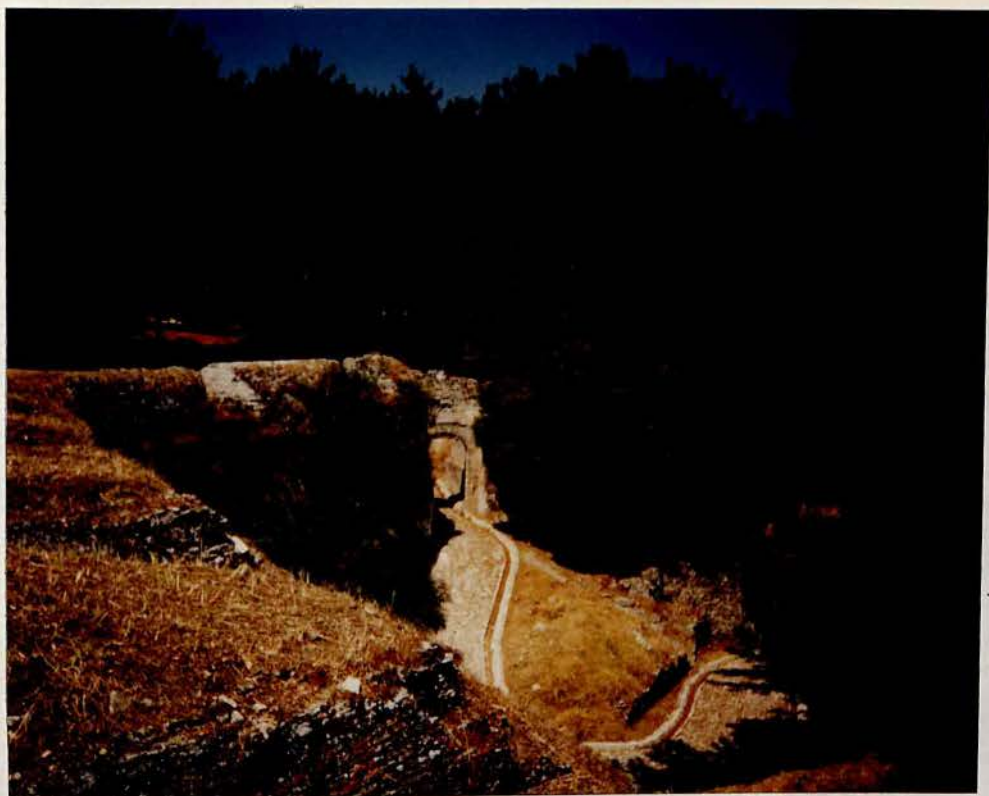

Φωτ. 1: Η κεντρική πύλη του Κάστρου

Φωτ. 2: Ενετικό οικόσημο πάνω από την κεντρική πύλη

Φωτ. 3:
Βοτσαλωτός
δρόμος που
οδηγεί στην
εσωτερική πύλη

Φωτ. 4:
Εσωτερική πύλη
του Κάστρου

BIBΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΙΟΥ

Φωτ. 5-6: Νοτιοανατολική πλευρά του Κάστρου. Εδώ υψωνόταν η σημαία του εκάστοτε κατακτητή της Ζακύνθου

Φωτ. 7-8: Νότια πλευρά του Κάστρου. Διακρίνεται τμήμα σκάλας που ανέβαινε στις επάλξεις

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Φωτ. 9-10: Τμήματα του νότιου τείχους

Φωτ. 11-12: Απομεινάρια από πολεμίστρες καταχύτρες και αμυντικές κατασκευές στα τείχη του κάστρου

Φωτ. 13: Γήπεδο Άγγλων αξιωματικών. Έχει τρεις πλευρές σε σχήμα Π. Στη νοτιοδυτική όψη του (μπροστά) διακρίνεται το θαυμάσια δουλεμένο μαρμάρινο κανάλι για τη συλλογή υδάτων

Φωτ. 14: Νοτιοδυτική πλευρά του γηπέδου της αγγλοκρατίας

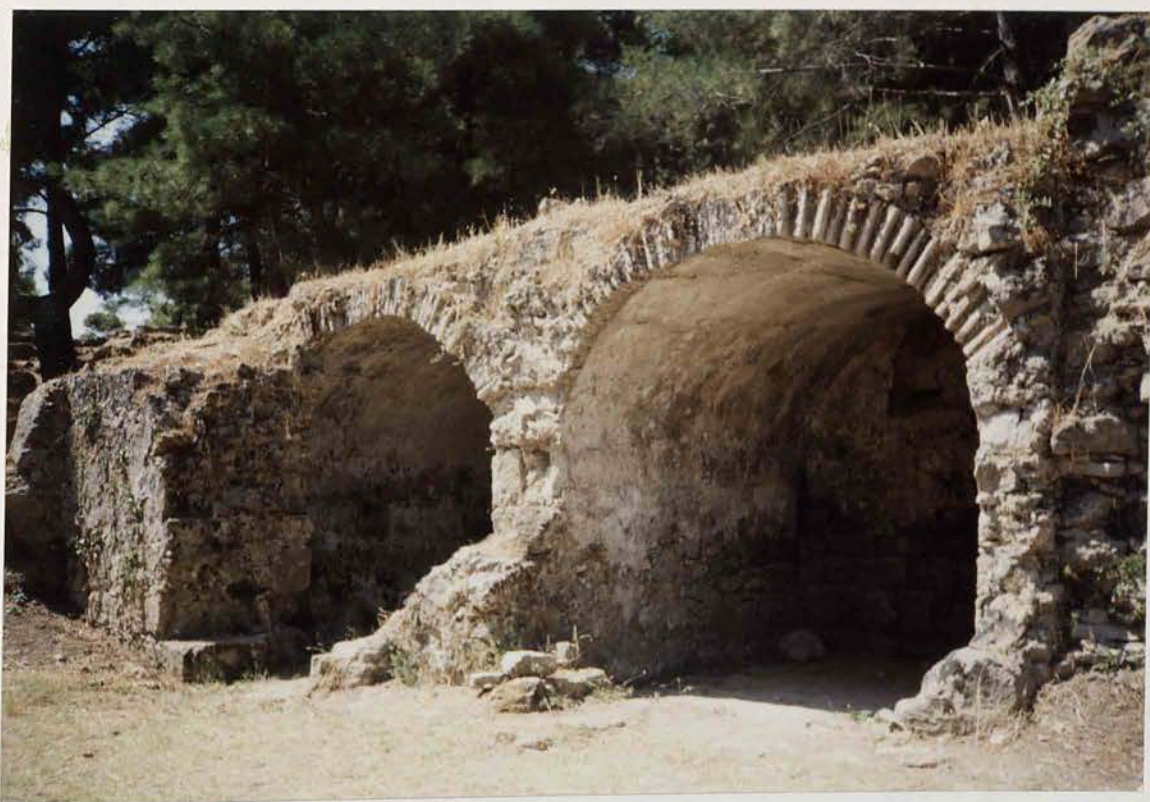
Φωτ. 15: Απομεινάρια σκάλας. Πίσω από το γήπεδο

Φωτ. 16: Ενετικές Φυλακές

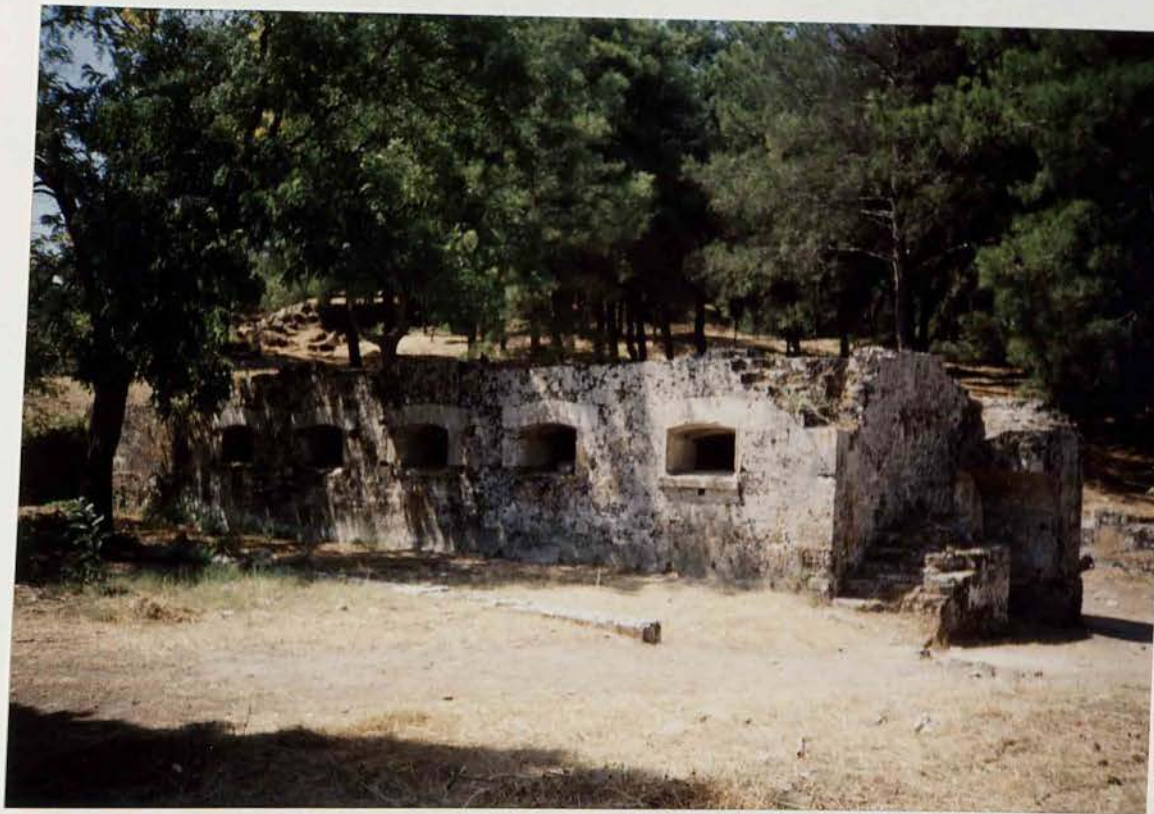
Φωτ. 17: Πόρτα κελιού ενετικών φυλακών πάνω διακρίνεται το ανώφλι και το μικρό παράθυρο

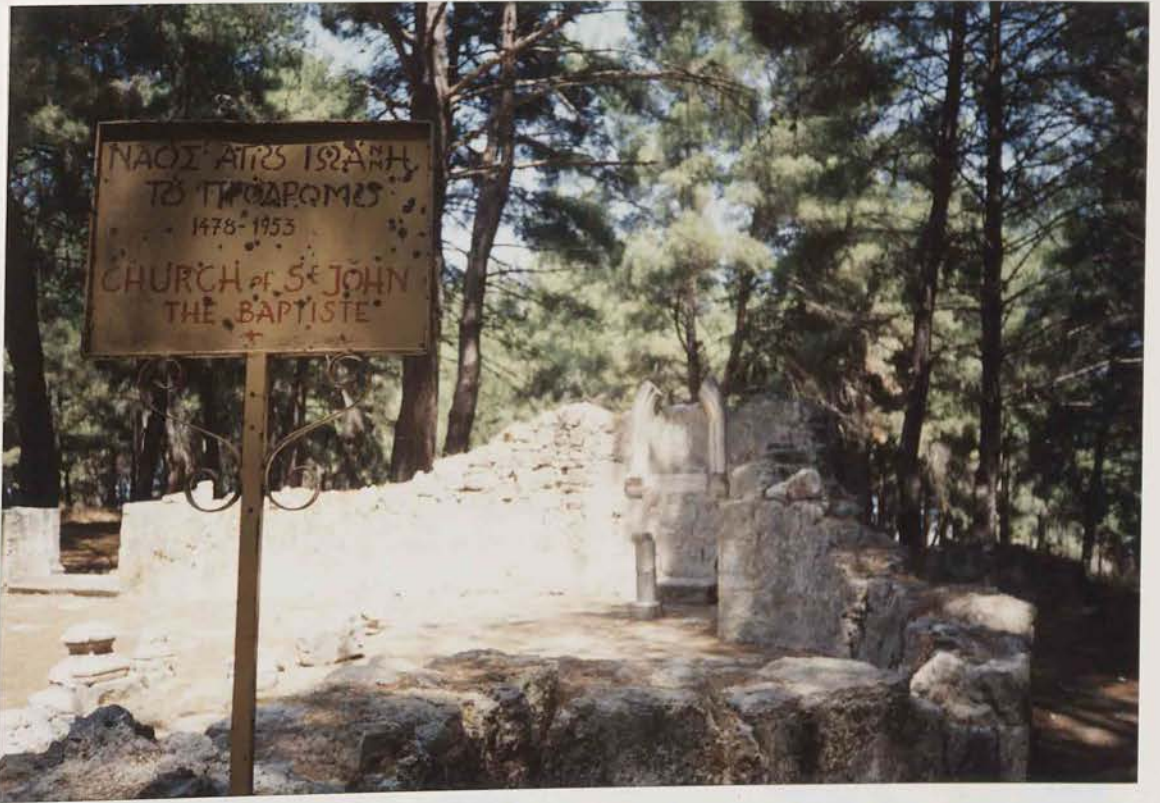
Φωτ. 18: Πίσω μέρος των ενετικών φυλακών

Φωτ. 19: Περίβολος των φυλακών

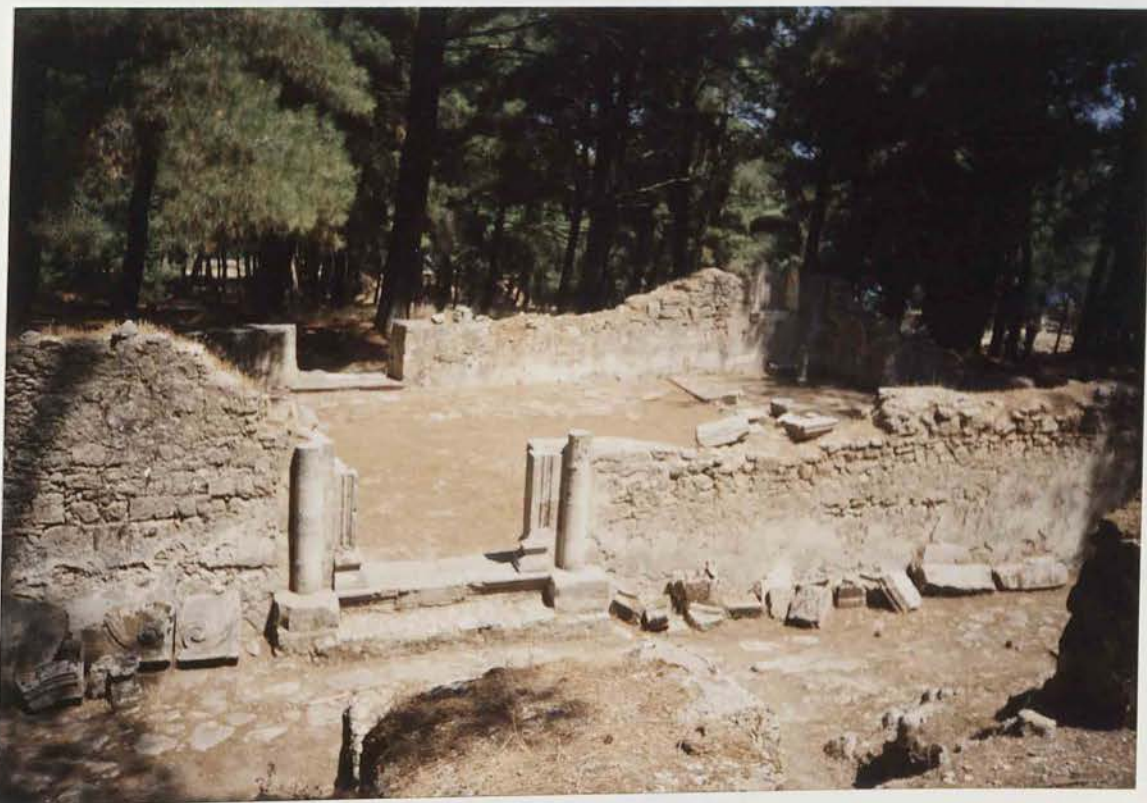
Φωτ. 20: Νότια όψη των φυλακών. Φαίνεται ο χαρακτηριστικός τρόπος κατασκευής των παραθύρων καθώς και το όριο της περιβόλου. Αριστερά είναι τα απομεινάρια σκάλας που ανεβαίνει στη στέγη του συγκροτήματος

Φωτ. 21: Ναός Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου

Φωτ. 22: Άγιος Ιωάννης. Άριστη επεξεργασία της πέτρας

Φωτ. 23: Άγιος Ιωάννης: Αρχιτεκτονικά μέλη και ίχνη από κτίσματα, τα οποία αποτελούν ένα θαυμάσιο σύνολο για τη μελέτη του γλυπτικού διάκοσμου των ναών κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας

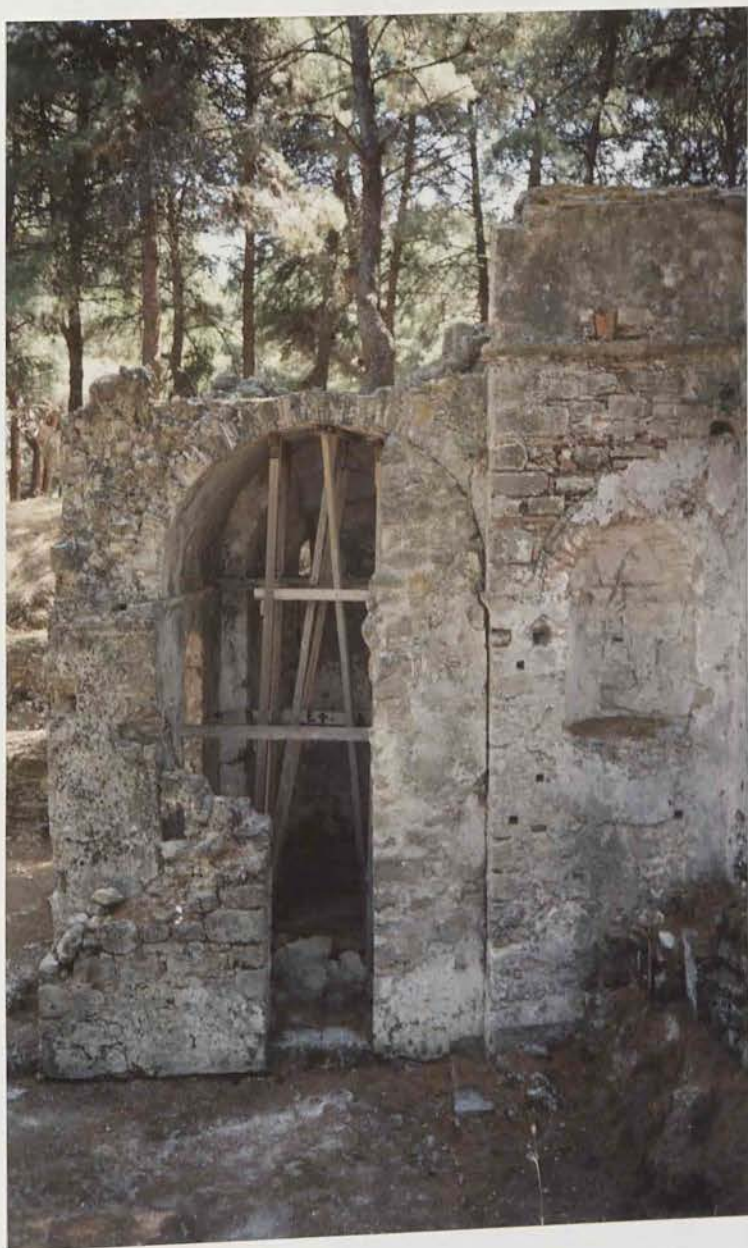
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Φωτ. 24:
 Βυζαντινός ναός
 Σωτήρα ή «San
 Salvator»

Φωτ. 25: Νότια
 όψη του ναού,
 όπου διακρίνονται
 οι εργασίες
 αναστήλωσης.

Φωτ. 26: Ανατολική όψη του ναού του Σωτήρα. Φαίνεται η κεντρική ημικυκλική κόγχη του ιερού και οι προσπάθειες αναστήλωσης.

Φωτ. 27: Βορινή όψη του ναού του Σωτήρα.

Φωτ. 28: Η νοτιοανατολική γωνία του ναού

Φωτ. 29-30: Πηγάδια του Κάστρου, αλλά και ταυτόχρονα είσοδοι υπόγειων στοών

Φωτ. 31: Διοικητήριο - Στρατώνας

Φωτ. 32: Διοικητήριο. Εδώ φαίνονται τα απομεινάρια του ενός από τα δύο μεγάλα επιμήκη κτίρια

Φωτ. 33: Το δεύτερο κτίριο Στρατώννα. Φαίνονται οι εσωτερικοί τοίχοι που χώριζαν το κτίριο σε διαμερίσματα

Φωτ. 34: Περιφερειακός βοτσαλωτός διάδρομος του αγγλικού στρατώννα

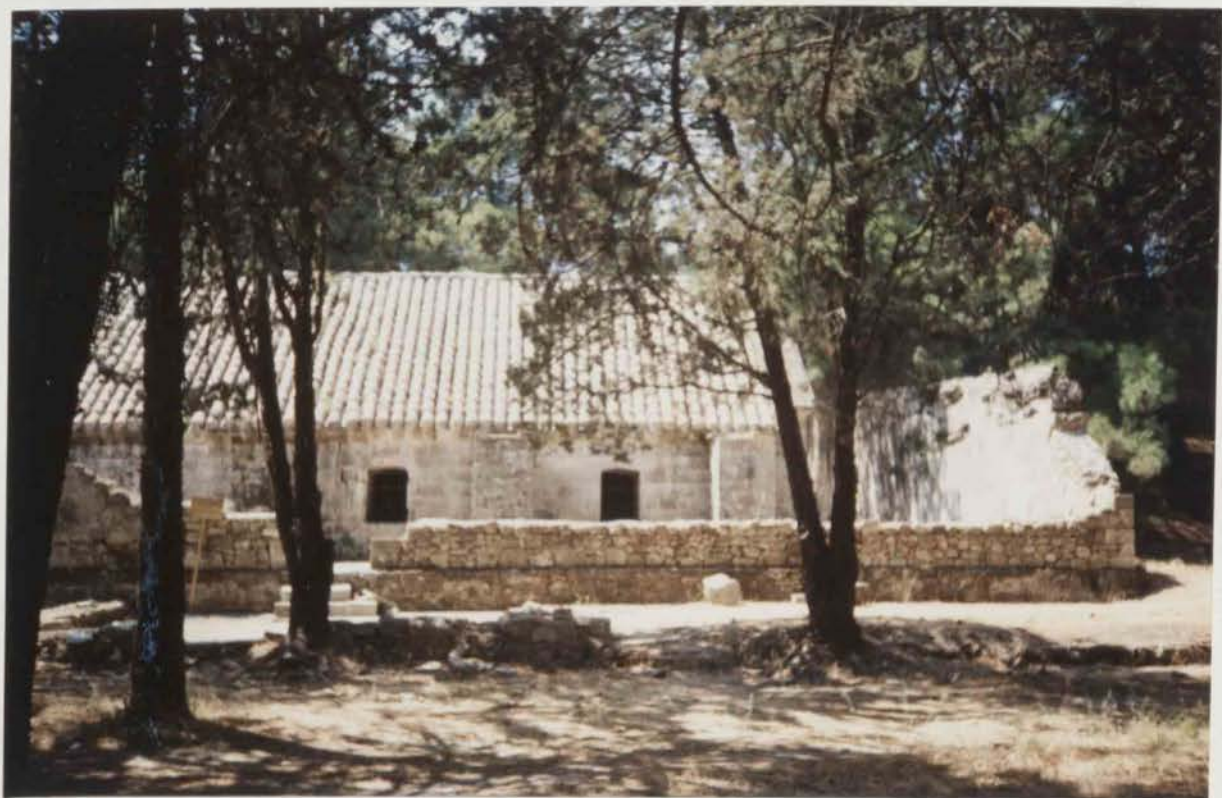

Φωτ. 35-36: Όψεις των δύο μεγάλων επιμηκών κτιρίων του στρατώνα διαστάσεων 70X10 μέτρα το πρώτο και 42X7 μέτρα το δεύτερο

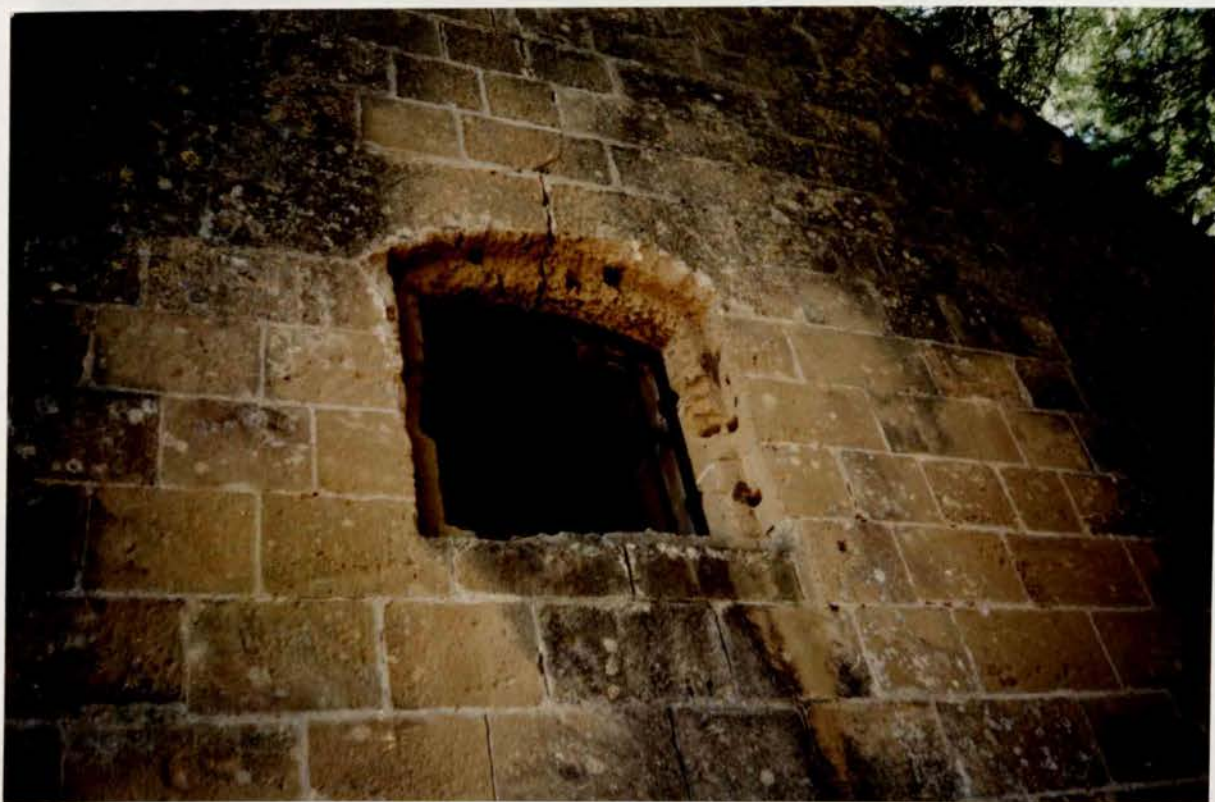

Φωτ. 37: Αγωγός κτιστός με πέτρινες πλάκες όπου καταλήγουν τα νερά στη βορειοδυτική πλευρά του αγγλικού διοικητηρίου

Φωτ. 38-39: Ενετική πυριτιδαποθήκη. Διακρίνεται η εξωτερική είσοδος, και ο ανακατασκευασμένος μαντρότοιχος

Φωτ. 40-41:
Ενετική
πυριτιδαποθήκη.
αναστηλωμένα
παράθυρο και
πόρτα

Φωτ. 42: Ενετική πυριτιδαποθήκη. Η βορειανατολική της γωνία

Φωτ. 43: Ενετική πυριτιδαποθήκη. Βόρεια όψη. Διακρίνεται η ανακατασκευασμένη στέγη και η συντηρημένη τοιχοποιία

Φωτ. 44: Τμήμα από το μοναστήρι του Αγ. Φραγκίσκου που έφεραν στο φως οι ανασκαφές στην βορειοδυτική πλευρά του Κάστρου

Φωτ. 45: Οικοδόμημα στην Βόρεια πλευρά του Κάστρου

Φωτ. 46: Τμήμα από τα βόρεια τείχη του Φρουρίου

Φωτ. 47: Ο κάμπος της Ζακύνθου, όπως φαίνεται από την βορειοδυτική άκρη του Κάστρου